

Green Economy through the Lens of International Human Rights Law: A Sustainable and Responsible Approach

Rezvan Bagherzadeh¹ Arezou Mokhtari²

1. Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran (Corresponding Author Email: r.bagherzadeh@basu.ac.ir).

2. Master of Laws (LLM) in International Law, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

Received: 2025-03-13

Revised : 2025-11-01

Accepted: 2026-01-13

Available Online: 2026-03-01

How to cite this article:

Bagherzadeh, R.; Mokhtari, A. (2026). Green Economy through the Lens of International Human Rights Law: A Sustainable and Responsible Approach. *Encyclopedia of Economic Law Journal*, 32(28): (62-85) (in Persian with English abstract).

<https://doi.org/10.22067/economlaw.2026.92626.1437>

1. INTRODUCTION

In the contemporary world, developmental violence, often embedded within the processes of development itself through phenomena such as environmental degradation and climate crises, has made the integration of human rights into economic policies essential. Over the past decades, the concept of the green economy has emerged in response to these challenges, aiming to balance economic efficiency with environmental protection while aligning with human rights standards. These two domains intersect: the green economy seeks development with minimal environmental harm to human life, whereas international human rights law mandates environmental respect and sustainable development. Incorporating human rights into economic policies thus promotes a model of development that safeguards human dignity while fostering clean technologies and the sustainable use of natural resources.

While economic development has undoubtedly advanced human well-being and transformed lifestyles, it has also produced serious environmental challenges, notably climate change. Rapid economic expansion, particularly in major emerging economies, has heightened environmental pressures through large-scale greenhouse gas emissions and overexploitation of natural resources. These trends demonstrate that growth pursued without sufficient environmental and human safeguards can undermine the foundations of human welfare.

The concept of developmental violence underscores that national and international economic activities often impose significant environmental and social burdens. Development projects may degrade renewable resources such as water and soil, particularly within local ecosystems, and may even trigger social tensions and conflicts. Large-scale initiatives, including industrial agriculture, dam construction, and mining, frequently disregard the needs of local communities, depriving them of essential resources. Communities heavily dependent on these resources may perceive development not as progress but as dispossession, exacerbating social inequalities and, in some cases, fueling violent conflict.

Environmental crises, including climate change, air pollution, and resource depletion, now constitute some of the most urgent threats to human life, particularly for future generations. Effective responses, especially the reduction of greenhouse gas emissions, require international cooperation and global commitments across trade,

THIS WORK IS LICENSED UNDER A CREATIVE COMMONS ATTRIBUTION 4.0 INTERNATIONAL LICENSE

transportation, contractual relations, and sustainable development. Consequently, environmental considerations are intrinsically linked to human rights standards. International institutions have increasingly integrated human rights principles into environmental law, fostering synergy between these fields and enhancing decision-making at both national and international levels.

2. PURPOSE

Against this backdrop, the green economy has emerged as a strategy to advance sustainable development by minimizing the environmental impacts of economic activities while promoting social and economic well-being. It is intrinsically linked to human rights, aiming not only to respect them but also to facilitate their effective realization. Principles of international human rights law thus form a foundational pillar of the green economy, influencing both economic domains, such as labor rights, and environmental spheres, including air and water quality. Through this interaction, the green economy and human rights collectively enhance socio-economic welfare and environmental protection.

This study hypothesizes that integrating international human rights principles, such as intergenerational equity and climate justice, into economic policymaking strengthens the green economy. Such integration establishes a balanced relationship among environmental objectives, economic goals, and human rights commitments within the sustainable development framework.

Existing scholarship highlights the interdependence between human rights and environmental protection, emphasizing the necessity of equality, including gender equality, in green economy strategies and employment policies. Research has also explored human rights-based approaches to development, the role of the green economy in international environmental law, protection of future generations' rights, and the interaction of green economy policies with international trade law to safeguard both the environment and human rights.

Building on this literature, the present article adopts a comprehensive approach, examining international green economy standards through the lens of international human rights law. It clarifies the concept and objectives of the green economy, explores its convergence with human rights law, and analyzes the influence of key human rights principles on the development and consolidation of the green economy.

3. METHODOLOGY

Using a descriptive-analytical approach, this study explores the convergence between the green economy and international human rights law, highlighting how concepts such as climate justice, equity, and access to information reinforce sustainable economic practices. Intergenerational equity, emphasizing fair distribution of resources and environmental responsibilities, provides a framework to integrate social and climate justice into economic policies, ensuring benefits for present and future generations.

Formally recognized at the UN Conference on Sustainable Development (Rio+20, 2012), the green economy is central to sustainable development and poverty reduction. It harmonizes economic, social, and environmental objectives, prioritizing environmental human rights, clean and resource-efficient activities, and green employment. By promoting carbon reduction, resource efficiency, and biodiversity conservation, it enhances human well-being and social justice, guiding policymaking at national and international levels.

The green economy embodies sustainable development, defined as meeting present needs without compromising future generations. Achieving this requires environmentally compatible economic models, structural reforms, green technologies, sustainable financing, and protection of vulnerable groups. In addition to environmental benefits, it generates economic growth, innovation, competitiveness, and employment in sectors such as renewable energy and sustainable agriculture, reconciling economic growth with environmental protection. Conceptually, the green economy and international human rights law converge: both prioritize minimizing environmental harm, sustainable resource use, and social justice as prerequisites for human dignity. Integrating human rights into green economy policies fosters development that simultaneously advances economic welfare, equity, and environmental protection, evident in poverty reduction, sustainable employment, equitable access to resources, public health, and rule of law.

4. FINDINGS

Human rights across all generations play a pivotal role in reinforcing the green economy. Civil and political rights, especially the right to life, link directly to environmental protection, while economic, social, and cultural rights provide a foundation for social justice, fair labor, social security, and access to education and health, key elements in advancing green economy objectives. Third-generation rights, including the right to a healthy environment and the right to development, establish a framework in which economic growth, social equity, and environmental protection are pursued concurrently, ensuring both intergenerational and intragenerational fairness.

The convergence of the green economy and human rights relies on principles such as sustainability, resilience, inclusive growth, climate justice, equitable food systems, and public participation. Policies must consider long-term environmental impacts and involve diverse social groups, particularly vulnerable populations. International agreements increasingly recognize the necessity of embedding human rights into sustainable development and green economy frameworks.

A green economy can effectively advance sustainable development only when human rights principles guide policy design, implementation, and monitoring. This approach mitigates environmental harm, strengthens social justice, protects labor rights, reduces inequalities, and improves living conditions, forming a coherent path toward a just and sustainable world. Justice-oriented policies are essential in sectors such as energy, transport, food, and housing, where environmental improvements can also create employment, lower costs for low-income communities, and enhance access to essential services. Conversely, ignoring justice risks exacerbating poverty and inequality.

Inclusive green policies that address structural inequalities, poverty, and discrimination promote participatory growth and strengthen the green economy. “Environmental democracy”, emphasizing access to information, meaningful participation, and environmental remedies, enhances transparency, accountability, and public awareness, particularly benefiting marginalized groups. Experiences from the EU and developing countries demonstrate that integrating participatory rights with green economy objectives can simultaneously advance employment, renewable energy, sustainable agriculture, poverty reduction, and environmental protection.

Climate justice, emphasizing common but differentiated responsibilities, addresses historical inequalities in climate impacts and protects vulnerable populations. Without justice-based approaches, climate policies may generate new inequalities. The international human rights system, grounded in dignity, participation, and state accountability, provides a rule-based framework for embedding social and climate justice into the green economy. Ultimately, a just green economy, at both national and international levels, can reduce economic disparities, advance social justice, generate sustainable employment, and ensure effective environmental protection within the broader framework of sustainable development.

4-1. Climate Justice and Environmental Democracy

Climate change poses significant and far-reaching threats to human rights, disproportionately impacting vulnerable communities. The green economy promotes climate justice by supporting adaptation measures and ensuring that the burdens and benefits of climate change are fairly distributed, aligning policies with human rights principles and safeguarding human dignity.

Emerging from social and environmental justice discourses, climate justice has gained recognition as an independent framework for addressing global climate crises. Events like Hurricane Katrina (2005) illustrate how structural inequalities, such as poverty, racial discrimination, and limited access to public services, intensify vulnerability to climate hazards, showing that social disparities precondition susceptibility to environmental disasters. Integrating climate justice into carbon taxation, mandatory emission reductions, and the transition to green jobs reflects its central role in forward-looking policy, complementing social justice by promoting equitable distribution of environmental responsibilities and benefits.

Environmental democracy, as a legal approach, emphasizes public participation in environmental protection and natural resource management. It comprises three fundamental rights: access to environmental information, meaningful participation in decision-making, and remedies for environmental harm. Protecting these rights, particularly for marginalized and vulnerable groups, advances justice and sustainable development. By enhancing

transparency, accountability, and civic engagement, environmental democracy improves policymaking effectiveness, ensures compliance with international obligations, and fosters public awareness of environmental policies.

4-2. Intragenerational and Intergenerational Equity

Intragenerational and intergenerational equity constitute two fundamental dimensions of the principle of equity in international law, each grounded in human rights. Intragenerational equity concerns equality within the present generation, whereas intergenerational equity emphasizes fairness between generations, obligating the current generation to respect the rights and interests of future generations in the utilization of natural resources and environmental protection. This principle is founded on the notion of the Earth as a shared heritage of past, present, and future generations, requiring the equitable distribution of resources and environmental responsibilities.

Intergenerational equity provides a comprehensive framework for linking social and climate justice. It encompasses distributive justice, ensuring fair allocation of resources and obligations; restorative justice, through compensation for environmental harm and ecosystem restoration; and procedural justice, by guaranteeing equitable participation in decision-making processes. These dimensions illustrate that intergenerational equity is not only forward-looking but also serves as a mechanism for achieving justice in the present, particularly by addressing environmental inequalities that disproportionately impact vulnerable communities. Integrating these principles into climate policies strengthens social justice, mitigates environmental disparities, and promotes responsible, sustainable development.

Climate change represents one of the most pressing ethical and legal challenges of our era, transcending both geographical and generational boundaries. Effective responses require a global strategy grounded in equity, focusing on mitigating climate change, reducing its adverse effects on human communities and ecosystems, and facilitating the transfer of resources and capacities for adaptation, especially to vulnerable countries and populations. Embedding these principles in binding legal frameworks at international, national, and local levels is essential to ensure effectiveness and safeguard the rights of future generations. The Sustainable Development Goals further reflect both intergenerational and intragenerational equity by emphasizing fair access to resources, shared benefits, and the responsibility to address social and environmental inequalities.

4-3. Access to Information

Access to information is a fundamental prerequisite for the effective implementation of green economy policies. Ensuring transparent and equitable access to environmental information enhances public participation, accountability, and trust, enabling stakeholders to monitor and evaluate policy outcomes effectively. This, in turn, fosters collaboration between communities and policymakers, thereby improving the overall efficiency and legitimacy of environmental governance.

4-4. The Right to a Healthy Environment

The right to a healthy environment is intrinsically linked to sustainable development and is increasingly recognized as a fundamental human right, closely associated with the rights to life, health, and an adequate standard of living. Although its status in customary international law remains debated, it is widely regarded as a collective, or third-generation, human right, reflecting the shared nature of environmental harms and responsibilities. International jurisprudence has affirmed this right as both individual and collective, recognizing a healthy environment as a global heritage for present and future generations. Safeguarding this right is crucial in the transition to a green economy, particularly through the reduction of greenhouse gas emissions and the mitigation of climate change.

4-5. Labor Rights and Green Jobs

Green jobs are a core element of the green economy, designed to reduce environmental harm while enhancing resource efficiency, energy use, waste management, and climate resilience. Spanning both traditional and emerging sectors, these jobs contribute not only to environmental protection but also to addressing economic and social challenges. Crucially, green employment must adhere to decent work standards, including fair wages,

safe working conditions, labor rights, and social protection. While such employment provides opportunities for income generation and poverty reduction, particularly in developing countries, gender inequalities persist, as women often occupy lower-skilled and lower-paid positions. Nevertheless, the green sector also offers a platform to challenge gender barriers and foster more inclusive labor markets.

Integrating equity, access to information, environmental rights, and labor standards into the green economy enhances its ability to promote sustainable development, social justice, and long-term environmental protection.

5. CONCLUSION

The close relationship between economic standards and international human rights law within the green economy framework illustrates a meaningful convergence between these two fields. This convergence is vital not only for achieving sustainable development and social justice but also for advancing long-term economic and environmental objectives. International human rights law exerts both direct and indirect influence on the development, sustainability, and growth of the green economy. By aligning the green economy with sustainable development principles, human rights norms guide economic activities toward the efficient use of natural resources, the reduction of environmental harm, and the creation of economic and social opportunities.

Core principles of international human rights law, including climate justice, environmental democracy, common but differentiated responsibilities, intergenerational and intragenerational equity, access to information, the right to a healthy environment, and labor rights in green employment, establish a substantive connection with the green economy. Together, these principles ensure that sustainable economic development proceeds alongside the protection of natural resources and ecosystems. Human rights thus provide a legal and ethical framework for fair and inclusive economic development, making the integration of human rights considerations essential for realizing green economy objectives.

To enhance this synergy, several strategic measures should be considered. First, international legal mechanisms must be strengthened to protect natural resources, reduce greenhouse gas emissions, combat desertification, and preserve biodiversity. Second, national and international green economic policies should be grounded in human rights principles, emphasizing human dignity, social justice, and quality of life through sustainable resource use, responsible trade, and expanded access to clean and renewable energy. Third, investment in research, innovation, and technology development should be promoted, alongside knowledge and technology transfer to facilitate the global adoption of green solutions. Fourth, cooperation among governments, international organizations, and civil society should be reinforced to ensure effective implementation of green economy policies while respecting human rights. Fifth, education and public awareness initiatives should be expanded to highlight the positive impacts of the green economy on human rights and environmental protection.

Designing and implementing policies in harmony with human rights requires an integrated approach involving governments, international institutions, civil society, and the private sector. International treaties and policy instruments demonstrate the growing recognition of the importance of combining sustainable development with human rights protection, fostering global cooperation and platforms for sharing knowledge and best practices. Accordingly, the green economy, by minimizing environmental harm while maximizing public welfare, reinforces its commitment to international human rights principles in pursuit of sustainable development and collective action against climate change. The convergence of human rights and the green economy, particularly through concepts such as climate justice and intergenerational equity, represents a pragmatic response to global challenges, offering the potential for more equitable economic standards, fairer development patterns, and enhanced societal well-being through social welfare and environmental protection.

Keywords: Green Economy, International Human Rights Law, Intragenerational and Intergenerational Equity, Climate Justice, Sustainable Development.

اقتصاد سبز در ترازوی حقوق بین الملل بشر: رهیافتی پایدار و مسئولانه

رضوان باقرزاده^۱ آرزو مختاری^۲

دریافت: ۱۴۰۳-۱۲-۲۳ | بازنگری: ۱۴۰۴-۰۸-۱۰ | پذیرش: ۱۴۰۴-۱۰-۲۳ | انتشار: ۱۴۰۴-۱۲-۱۰

چکیده

تخریب محیط زیست و بحران‌های اقلیمی از جمله پیامدهای خشونت توسعه است که گاه با ذات توسعه درهم آمیخته است. همین امر، توجه فزاینده به حقوق بشر را در اقتصاد ضروری ساخته و در دهه‌های اخیر، مفهوم اقتصاد سبز، ضمن تأمین صرفه‌های اقتصادی و زیست‌محیطی، استانداردهای حقوق بشری را نیز در خود جای داده و تقویت کرده است. ضمن پذیرش همسویی اقتصاد سبز و حقوق بین‌الملل بشر از جمله در حیات شایسته انسان، بی‌تردید با تلفیق حداکثری ملاحظات حقوق بشری در سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی، توسعه‌ای حاصل می‌شود که ضمن پاسداشت کرامت و حقوق انسانی، دغدغه‌مند توسعه فناوری‌های پاک و استفاده بهینه از منابع طبیعی است. پژوهش حاضر با روشی توصیفی-تحلیلی، به این همگرایی پرداخته و تأثیرگذاری برخی مفاهیم حقوق بشری با بنمایه زیست‌محیطی مانند عدالت اقلیمی، انصاف و حق دسترسی به اطلاعات را بر تقویت اقتصاد سبز مورد بررسی قرار می‌دهد. برای مثال، انصاف بین‌نسلی با تأکید بر توزیع عادلانه منابع و مسئولیت‌های زیست‌محیطی میان نسل‌های مختلف، بستر هم‌افزایی عدالت اجتماعی و اقلیمی را در چهارچوب اقتصاد سبز فراهم می‌سازد. بدینسان، اقتصاد سبز با در پیش گرفتن رهیافتی مسئولانه، می‌کوشد ملاحظات حقوق بشری، اقتصادی و زیست‌محیطی را هرچه بیشتر درهم آمیزد و منافی پایدارتر را برای همگان، اکنون و آینده، رقم زند.

کلیدواژه‌ها: اقتصاد سبز، انصاف میان‌نسلی و بین‌نسلی، توسعه پایدار، حقوق بین‌الملل بشر، عدالت اقلیمی.

۱. استادیار گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران (نویسنده مسئول، Email: r.bagherzadeh@basu.ac.ir).

۲. دانش‌آموخته حقوق بین‌الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

مقدمه

بدون شک توسعه اقتصادی پیشرفت‌های قابل توجهی را برای بشر به همراه داشته و سبک زندگی او را در مقایسه با قرون گذشته به طور بنیادین تغییر داده است. اما شوربختانه این فعالیت‌های اقتصادی مشکلاتی با پیامدهای جدی نیز ایجاد کرده‌اند که تغییرات اقلیمی یکی از برجسته‌ترین آن‌ها است. پیامدهای منفی رشد سریع اقتصادی در اقتصادهای نوظهور و مهمی مانند چین و هند که تولید و انتشار گسترده گازهای دی‌اکسیدکربن نمونه آن است، این امر را تأیید می‌کند. (Tracey & Anne, 2008: 15-44) در همین راستا و در مسیر فعالیت‌های اقتصادی فزاینده ملی و بین‌المللی، به‌کارگیری مفهوم «خشونت توسعه»^۱ در این حوزه، نشان می‌دهد که آسیب‌ها و پیامدهای متعدد زیست‌محیطی بر زندگی انسان‌ها تحمیل می‌شود و در بسیاری از موارد، توسعه اقتصادی علیه محیط زیست و ملاحظات انسانی عمل می‌کند (Kothari & Harcourt, 2022: 120-123)؛ همچنان‌که گاه سیاست‌ها و پروژه‌های توسعه‌ای منجر به تخریب منابع تجدیدپذیر آب و خاک، به‌ویژه در زیست‌بوم‌های محلی، می‌شوند و حتی درگیری‌ها و نزاع‌های اجتماعی را رقم می‌زند؛ چه، پروژه‌های توسعه محور کلان، مانند کشاورزی صنعتی، سدسازی و استخراج معادن معمولاً با اجرای بیتوجه به نیازهای جوامع محلی، باعث محرومیت ناعادلانه آن‌ها از دسترسی به منابع طبیعی خود می‌شوند. این جوامع محروم که به‌شدت به منابع طبیعی وابسته هستند، خود را قربانی توسعه می‌بینند و همین امر، حتی می‌تواند محرک درگیری‌های خشونت‌آمیز و دامن زدن به نابرابری‌های مختلف اجتماعی شود. (Baechler, 1998: 24-36; Agarwal, 2019: 390-405)

از دیگر سو، در دنیای معاصر، بحران‌های محیط زیستی به یکی از مهم‌ترین چالش‌ها برای زیست انسانی بدل شده‌اند و نگرانی‌هایی جدی را به‌ویژه در خصوص نسل‌های آینده به وجود آورده‌اند. این بحران‌ها که عمدتاً شامل تغییرات اقلیمی، آلودگی هوا و کاهش منابع طبیعی هستند، اتخاذ اقداماتی فوری و مؤثر را می‌طلبند. کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای، یکی از کلیدی‌ترین راهکارها در این زمینه است که از طریق الزامات بین‌المللی و تعهدات جهانی، به‌ویژه در زمینه‌های تجاری، قراردادها، حمل‌ونقل و توسعه پایدار، قابل تحقق است. بی‌تردید ملاحظات زیست‌محیطی و تأثیر آن بر حیات بشری و کیفیت آن، این حوزه را به استانداردهای حقوق بشری پیوند می‌زند؛ به‌ویژه آن که نظام بین‌المللی حقوق بشر در دهه‌های اخیر اهمیت و رشدی فزاینده را تجربه کرده است. در این راستا، نهادهای بین‌المللی در تلاش هستند با ادغام اصول حقوق بشر در حقوق محیط زیست، هم‌افزایی این دو حوزه را رقم زده و تصمیم‌گیری‌های ملی و بین‌المللی در این حوزه را ارتقا بخشند.

در پاسخ به مشکلات و دغدغه‌های یادشده، «اقتصاد سبز»^۲ به‌عنوان یک استراتژی و رویکرد جامع به‌نفع «توسعه پایدار»^۳ می‌کوشد آسیب‌های زیست‌محیطی فعالیت‌های اقتصادی را به حداقل برساند و در طی این طریق، بی‌شک و امدار حقوق بشر نیز هست و تلاش می‌کند به تقویت آن نیز کمک کند. از همین رو، اصول حقوق بین‌الملل بشر، رکنی اساسی برای اقتصاد سبز به‌شمار می‌آید که در حوزه‌های اقتصادی مانند حقوق کارگران، و زیست‌محیطی مانند کیفیت آب و هوا خود را می‌نمایاند. در همین راستا، اقتصاد سبز و اصول حقوق بشر، در تعاملی متقابل، می‌کوشند در جهت بهبود توأمان رفاه اقتصادی-اجتماعی و حفاظت از محیط زیست گام بردارند. (Daneshvari et al., 2019: 165-179)

مطابق فرضیه اصلی این پژوهش، ماهیت اقتصاد سبز با اصول و قواعد حقوق بین‌الملل بشر، مانند انصاف بین‌نسلی و عدالت اقلیمی، درهم سرشته است؛ وانگهی، پیوند فزاینده سیاست‌گذاری‌ها و فعالیت‌های اقتصادی با این اصول و قواعد، به تقویت اقتصاد سبز می‌انجامد و تعادل مطلوب و سازنده‌های را میان اهداف زیست‌محیطی، اقتصادی و حقوق بشری برقرار می‌سازد.

در باب پیشینه پژوهش، از جمله کتاب «حقوق بشر و محیط زیست: وابستگی متقابل حقوق بشر و محیطی سالم در چهارچوب قانون‌گذاری ملی در خصوص منابع طبیعی»، با بررسی رابطه نزدیک حقوق بشر و محیط زیست، وجود یک محیط زیست سالم و پایدار را شرط تحقق حقوق بشر می‌شمرد که قوانین ملی باید به این ارتباط توجه ویژه‌ای داشته باشند. (Knox & Morgera, 2020) همچنین سازمان بین‌المللی کار در گزارش خود با عنوان «برابری جنسیتی و مشاغل سبز»، برابری جنسیتی را هسته اصلی ترویج

1. Violence of Development
2. Green Economy
3. Sustainable Development

اقتصادهای سبز می‌داند و به چگونگی ادغام آن در استراتژی‌های اقتصاد سبز و مشاغل سبز می‌پردازد. (ILO, 2015) مقاله «چهار اصل رویکرد حقوق بشری به توسعه بدون رشد» اصولی را بررسی می‌کند که برای ادغام حقوق بشر در فرایندهای توسعه، به‌ویژه در فقدان رشد اقتصادی، ضروری هستند. (Branco, 2023) مقاله «اقتصاد سبز: گامی به سوی تحقق توسعه پایدار در حقوق بین‌الملل محیط زیست» نیز به ابعاد مختلف اقتصاد سبز از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست پرداخته و نقش آن را در تحقق توسعه پایدار در سطح جهانی مورد بررسی قرار داده است. این تحقیق عمدتاً به جنبه‌های زیست‌محیطی و اقتصادی و تأثیرات آن بر قوانین و مقررات بین‌المللی محیط زیست می‌پردازد. (Qavamabadi, 2015) مقاله «توسعه پایدار و حق بر محیط زیست سالم: چشم‌انداز نسل‌های آینده»، با پیوند ضروری توسعه پایدار به حق نسل‌های آینده در حفظ محیط زیست و حقوق بین‌الملل بشر، اقتصاد سبز را سازگاری برای تضمین این حق معرفی می‌کند. (QavamAbadi & Shafiq Fard, 2016) همچنین مقاله «اقتصاد سبز جهانی: مروری بر مفاهیم، تعاریف، روش‌های اندازه‌گیری و تعاملات آن‌ها»، ضمن بررسی روش‌های مختلف اندازه‌گیری و ارزیابی اقتصاد سبز، تلاش می‌کند چهارچوبی جامع برای درک و ارزیابی توسعه اقتصادی پایدار در سطح جهانی ارائه دهد. (Georgeson et al., 2017) مقاله «تعامل اقتصاد سبز و حقوق بین‌الملل تجارت در حمایت از محیط زیست» نیز به بررسی چگونگی حمایت مقررات تجارت بین‌الملل از محیط زیست می‌پردازد و تأثیرات مثبت و منفی تجارت بین‌الملل بر محیط زیست و حقوق بشر را بررسی می‌نماید. (Moradli, 2018) بنابراین، مقاله حاضر با در پیش گرفتن رویکردی فراگیر و کاربردی، ضمن بررسی جامع‌تر استانداردهای سبز بین‌المللی اقتصادی از نگاه حقوق بین‌الملل بشر، و هم‌افزایی این دو حوزه، نسبت به آثار پیشین از نوآوری برخوردار است. در این راستا، نخست معنا و اهداف اقتصادی و زیست‌محیطی اقتصاد سبز و سپس همگرایی اقتصادی سبز و حقوق بین‌الملل بشر تبیین می‌شود؛ نهایتاً تأثیرگذاری مصادیق مهم اصول حقوق بشر بر اقتصاد سبز نیز ملاحظه می‌گردد.

۱. معناشناسی و هدفگذاری اقتصاد سبز در پیوند با توسعه پایدار

مجمع عمومی سازمان ملل متحد در کنفرانس توسعه پایدار ۲۰۱۲ که با عنوان ریو ۲۰+ در برزیل برگزار شد،^۴ اقتصاد سبز را به‌عنوان یکی از محورهای اصلی خود به‌منظور کاهش فقر معرفی کرد. (Merino-Saum et al., 2020: 2) همزمان با برگزاری این کنفرانس، جهان با مجموعه‌ای از مفاهیم و چهارچوب‌های اقتصادی، شامل رشد سبز، اقتصاد سبز و مشاغل سبز مواجه شد و با رد برخی پیشنهادهای اولیه در ابتدای امر، نهایتاً در سند نهایی کنفرانس یادشده ۵ از اقتصاد سبز در زمینه توسعه پایدار و ریشه‌کنی فقر سخن به میان آمد (Atkisson, 2013: 54) و این نخستین بار بود که مفهوم اقتصاد سبز، مورد تأیید رسمی جامعه بین‌المللی قرار می‌گرفت. این مفهوم، سعی در ایجاد هماهنگی میان ملاحظات اجتماعی، زیست‌محیطی و اقتصادی داشته و حمایت از حقوق زیست‌محیطی بشر را یکی از اصلی‌ترین اهداف خود برمی‌شمرد. (Moradli, 2018: 17) همچنین به‌عنوان اقتصادی پاک و کم‌مصرف، کسب‌وکارها، محصولات و خدمات سبز را تشویق می‌کند و نهایتاً ایجاد و توسعه مشاغل سبز را به ارمغان می‌آورد. (Caprotti & Bailey, 2014: 197) برنامه محیط زیست ملل متحد^۵ غایت اقتصاد سبز را که اقتصادی است با سطح پایین کربن، مصرف کارآمد منابع و ویژگی‌های اجتماعی فراگیر، ارتقای رفاه انسانی و عدالت اجتماعی می‌شمرد. در چنین اقتصادی، رشد درآمد و اشتغال از طریق سرمایه‌گذاری‌های عمومی و خصوصی در جهت کاهش انتشار کربن و آلودگی، افزایش بهره‌وری انرژی و منابع و نیز جلوگیری از اتلاف تنوع زیستی و خدمات زیست‌بوم عمل می‌نماید. این سرمایه‌گذاری‌ها باید با صرف هزینه‌های عمومی هدفمند، اصلاحات سیاسی و تغییرات مقررات، تسریع و حمایت شوند و مسیر توسعه باید در صورت لزوم، سرمایه طبیعی را به‌عنوان دارایی حیاتی اقتصادی و منبع منافع عمومی، به‌ویژه برای افراد کم‌درآمدی که معیشت و امنیت آن‌ها وابسته به طبیعت است، حفظ، تقویت و بازسازی کند. از همین رو، اقتصاد سبز به‌عنوان عنصری کلیدی در سطوح مختلف حاکمیتی می‌تواند نقش‌آفرین باشد. (Georgeson et al., 2017: 18) بنابراین، هدف عمده اقتصاد سبز به‌عنوان یک راهبرد اقتصادی مبتنی بر شیوه‌های پایدار و سازگار با محیط زیست، کاهش تأثیرات منفی فعالیت‌های

4. United Nations Conference on Sustainable Development 2012 (Rio+20)

5. The Future we want, Outcome document of the United Nations Conference on Sustainable Development, Rio de Janeiro, Brazil, 20-22 June 2012.

6. United Nations Environment Programme (UNEP)

انسانی بر محیط زیست و درعین حال ارتقای رشد اقتصادی و رفاه اجتماعی است. در همین راستا، انرژی‌های تجدیدپذیر، کشاورزی پایدار، حمل‌ونقل سبز، مدیریت زباله و مانند اینها، بخشی از سیستم اقتصادی هستند و اهدافی مانند کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای و پیامدهای تغییرات اقلیمی را دنبال می‌کنند (Branco, 2023: 27). همچنان‌که در نشست پاریس،^۷ اقتصاد سبز عنصری ضروری در تحقق اهداف کاهش تغییرات اقلیمی به‌شمار آمده است. (Loiseau et al., 2016: 2)

با توجه به آن که اقتصاد سبز جزئی از استراتژی‌های جامع توسعه پایدار شمرده می‌شود، یادآوری می‌شود که توسعه پایدار فراگردی چندبعدی، اعم از اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی، است؛ در وجه زیست‌محیطی، پایداری به معنای حفظ بلندمدت کیفیت محیط زیست، در وجه اقتصادی به معنای حفظ مستمر رفاه فردی و در وجه اجتماعی، متکی بر عدالت اجتماعی شمرده می‌شود و در همین راستا، توسعه پایدار مراقبت از حق تمامی موجودات را در دستورکار دارد. (Alvani & Pourezat, 2003: 17-22) مطابق تعریف کنفرانس ۱۹۹۲ ملل متحد در مورد محیط زیست و توسعه در ریودوژانیرو،^۸ توسعه پایدار «توسعه‌ای است که نیازهای حال را بدون به خطر انداختن توانایی نسل‌های آینده برای برآورده کردن نیازهای خود تأمین می‌کند» و این تعریف، مورد پذیرش سازمان‌های بین‌المللی مانند بانک جهانی و برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد قرار گرفته است.^۹ بدیهی است پیشبرد و تحقق اهداف توسعه پایدار در گرو پیاده‌سازی اقتصاد سبز است که به‌مثابه یک رویکرد، یکی از اجزای ضروری آینده پایدار سیاره ما و تحولی بنیادی در فرایند توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست شمرده می‌شود (Borys, 2016: ۳۵-۴۶; Houssam et al., 2023: ۳) و قادر است فعالیت‌های اقتصادی را با ارتقای کیفیت محیط زیست و تحقق واقعی و مؤثر توسعه پایدار ترکیب نماید. (Georgeson et al., 2017: 4) بنابراین، تحقق اهداف اقتصاد سبز، یعنی همان پیگیری اصلاحات اقتصادی از طریق دستورالعمل‌های مدیریتی بر مبنای اصول سبز و پایدار، با تحقق اهداف بلندمدت توسعه پایدار هم‌پوشانی کامل دارد. (Houssam et al., 2023: 5) به دیگر سخن، تعقیب راهبرد اقتصاد سبز، شامل بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی، کاهش آلودگی و ارتقای کیفیت زندگی در کنار رشد اقتصادی، تشویق دولت‌ها به توسعه استراتژی‌های این اقتصاد سبز، حمایت از کشورهای در حال توسعه از طرف سازمان ملل متحد، ارائه منابع جدید و تأمین مالی، راه‌اندازی فرایندهای بین‌المللی و ابتکارات مالی برای ترویج اقتصاد سبز، حمایت از دانشمندان و مؤسسات علمی برای توسعه فناوری سبز، ارائه مشاوره به بین‌المللی مشترک در زمینه فناوری‌های سبز و حمایت از دانشمندان و مؤسسات علمی برای توسعه فناوری سبز، ارائه مشاوره به دولت‌ها و ایجاد سیستم‌های ارزیابی و شاخص‌های پیشرفت، می‌تواند مسیر تحقق توسعه پایدار را به‌جد هموار سازد. (Tayebi & Esmaeili Fard, 2017: 140) همچنین در مسیر تحقق توسعه‌ای پایدار و عدالت محور، انتظار می‌رود کشورهای توسعه‌یافته از طریق اجرای کنوانسیون‌های زیست‌محیطی و وضع مقررات حمایتی، نقش برجسته‌تری را ایفا نمایند. (Golzar, 2017: 33)

بدین ترتیب، اقتصاد سبز به‌عنوان سیاستی کلیدی برای ارتقای رشد و توسعه در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه، به‌دنبال تحقق توأمان توسعه پایدار و رشد اقتصادی است و بر حل مسائل محیط زیستی و تحقق رشد اقتصادی پایدار از طریق استفاده بهینه از منابع، کاهش آلودگی و تشویق روش‌های پایدار در حوزه‌هایی مانند انرژی، کشاورزی و تولید متمرکز است. (Adamowicz, 2022:13)

بنابراین، تحقق اهداف توسعه پایدار، مستلزم حرکت به سمت اقتصاد سبز به‌عنوان یک اولویت سیاسی و اقتصادی است؛ اقتصادی

7. UN Climate Change Conference (COP21), Paris.

8. United Nations Conference on Environment and Development (UNCED)

۹. شایان توجه است دیوان بین‌المللی دادگستری، نقشی اساسی در توسعه پایدار و شکل‌دهی به قواعد حقوق بین‌الملل محیط زیست ایفا کرده است. توجه این نهاد به موضوع تغییرات اقلیمی با درخواست کشورهای جزیره‌ای کوچک از مجمع عمومی سازمان ملل برای صدور نظر مشورتی درباره مسئولیت دولت‌ها در قبال انتشار گازهای گلخانه‌ای آغاز شد. در پی این درخواست، دیوان نظر مشورتی خود را صادر و تأکید کرد که دولت‌ها بر اساس اصول و قواعد حقوق بین‌الملل موظفند اقداماتی مؤثر برای حفاظت از نظام اقلیمی و جلوگیری از خسارات زیست‌محیطی انجام دهند و در غیر اینصورت، مسئولیت بین‌المللی خواهند داشت. پیش از این نیز دیوان در آرای مهمی همچون پرونده گابچیکوو-ناگیماروس، کارخانه‌های کاغذسازی و دعوی کاستاریکا علیه نیکاراگوئه، اصول بنیادینی چون پیشگیری، احتیاط، اطلاع‌رسانی، مشاوره و ارزیابی اثرات زیست‌محیطی را تثبیت کرده بود. بدین‌ترتیب، دیوان بین‌المللی دادگستری را می‌توان از بازیگران کلیدی در تحول و تقویت نظام حقوقی محیط زیست دانست.

(Bodansky, 2017: 2-3; Bottini & Guillen, 2024; at: <https://www.uria.com/en/publicaciones/8985-the-contributions-of-the-international-court-of-justice-to-international-enviro-2026/1/1>); See also (Obligations of States in respect of Climate Change, 2025; Gabcikovo-Nagy-maros Project, 1997; Pulp Mills on the River Uruguay, 2010; Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area, 2015).

که با سرمایه‌گذاری بر پایداری خدمات اکوسیستم و بهره‌گیری از محیط زیست به نفع نسل‌های حال و آینده، بر استفاده پایدارتر از منابع طبیعی، ایجاد ثروت پایدار و افزایش ذخیره‌های انسانی و فیزیکی تأکید می‌کند. بی‌تردید برای دستیابی به این اهداف، تغییرات ساختاری و هماهنگی استراتژی‌ها با اقتصاد سبز ضروری است و از آن جمله است ایجاد شرایط خالق فرصت‌های جذاب برای سرمایه‌گذاران و فعالان اقتصادی در جهت تحقق اهداف اقتصاد سبز. این امر مستلزم استفاده متعادل و مناسب از ظرفیت‌های مدیریتی، قانونی و دانش فنی است تا فعالیت‌های اقتصادی در مسیر سبز شدن قرار گیرند. البته بدیهی است که توان دولت‌ها برای اجرای سیاست‌های اقتصاد سبز، با میزان توسعه‌یافتگی آن‌ها بستگی تام دارد. (Goli et al., 2018: 62-63) البته در مسیر بهبود وضعیت مالی جوامع، تأمین مالی فراگیر و همه‌جانبه به‌عنوان ابزاری جهانی، می‌تواند به قرارگیری دولت‌های ضعیف‌تر در مسیر رشد سبز کمک کند. گفتنی است چین به‌جای اجرای پروژه‌های بزرگ گردشگری وابسته به سرمایه‌های خارجی، در جهت توسعه شبکه‌ای از کسب‌وکارهای گردشگری کوچک محلی که با محیط زیست سازگار هستند و در اقتصاد محلی ادغام شده‌اند، گام‌های مؤثری برداشته است. (Liu & Ruan, 2018: 1013-1020)

با توجه به نکات گفته شده، می‌توان صرفه اقتصاد سبز برای محیط زیست و اقتصاد با رویکردی سبز را عمدتاً به این شرح برشمرد: مزایای زیست‌محیطی شامل کاهش آلودگی، حفاظت و بهینه‌سازی مصرف منابع طبیعی، حفاظت از تنوع زیستی، کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای و کاهش اثرات تغییرات اقلیمی. مزایای اقتصادی نیز شامل رشد اقتصادی از طریق نوآوری و توسعه فناوری‌های پاک و محصولات پایدار و افزایش آگاهی‌های زیست‌محیطی و تغییر رفتار مصرف‌کنندگان، صرفه‌جویی در هزینه‌ها با استفاده کارآمد از منابع و کاهش هدررفت‌ها و نیز کاهش هزینه‌های مراقبت‌های بهداشتی، مزیت رقابتی در بازارهای جهانی به‌واسطه ارتقای تصویر برند و جذب مشتریان دغدغه‌مند، ایجاد فرصت‌های جدید شغلی از جمله در کشاورزی پایدار که بر استفاده بهینه از منابع طبیعی تأکید دارد و می‌تواند به توسعه مشاغل مرتبط با تکنولوژی‌های جدید کشاورزی و مدیریت منابع منتهی گردد. (Adamowicz, 2022: 13)

۲. همگرایی و درهم‌تنیدگی اقتصاد سبز و حقوق بین‌الملل بشر

همچنان‌که اقتصاد سبز به دنبال توسعه‌ای همراه با حفظ منابع طبیعی و کاهش حداکثری آسیب‌های زیست‌محیطی است، حقوق بین‌الملل بشر نیز بر حفظ محیط زیست، کاهش آلودگی و تضمین توسعه پایدار تأکید دارد. این امر به خوبی نشان می‌دهد که اقتصاد سبز و حقوق بین‌الملل بشر در برخی وجوه مهم، در مسیری مشابه حرکت می‌کنند. در همین راستا، با تلفیق ملاحظات حقوق بشری در سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصاد سبز، می‌توان به توسعه‌ای دست یافت که به کرامت انسانی احترام می‌گذارد، حقوق تمامی افراد را حفظ و تقویت می‌کند و نتیجتاً توسعه فناوری‌های پاک، استفاده بهینه از منابع طبیعی و تقویت اقتصاد سبز را به ارمغان می‌آورد (Smit et al., 2021: 945-973) به دیگر سخن، ادغام اصول حقوق بشر که پیوندی عمیق با اهداف توسعه پایدار سازمان ملل متحد^{۱۰} و توافق‌نامه تغییرات اقلیمی پاریس^{۱۱} دارد، و اقتصاد سبز به‌عنوان یک استراتژی پایدار و مسئولانه، بهبود کیفیت زندگی افراد را در کنار حفاظت از محیط زیست محقق می‌سازد و توسعه‌ای هماهنگ و متوازن میان نیازهای اقتصادی و اجتماعی را به ارمغان می‌آورد (Magness, 2020: 417-441) از جمله زمینه‌های مشترک اقتصاد سبز و حقوق بشر می‌توان به ایجاد شغل‌های پایدار، کاهش فقر، بهبود دسترسی به آب و انرژی و کاهش تأثیرات تغییرات اقلیمی، ایجاد فرصت‌های برابر برای همه افراد، استقرار توسعه پایدار، عدالت اجتماعی، حق حیات، ارتقای شفافیت و مسئولیت‌پذیری دولت‌ها و نیز تحکیم حاکمیت قانون اشاره کرد. (Yang et al., 2021:18)

اساساً نسل‌های مختلف حقوق بشر، یکی از ستون‌های اقتصاد سبز به‌شمار می‌آیند که در فرایند توسعه اقتصادی می‌کوشند عدالت اجتماعی، حقوق فردی انسان‌ها، حفاظت از محیط زیست و رفاه انسانی را تضمین نمایند (Magness, 2020:417-441). با این توضیح مختصر که اقتصاد سبز در بحث حفاظت از محیط زیست، از جمله با حق حیات ذیل نسل اول حقوق بشر، یعنی حقوق مدنی و سیاسی، مستقیماً پیوند می‌خورد. نسل دوم که ناظر بر حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است، بر تحقق عدالت اجتماعی و برابری در بهره‌مندی از منابع تأکید دارد و به همین سبب، ضروری است که دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی مؤثراً از این حقوق حمایت

10. United Nations Sustainable Development Goals (SDGs)

11. Paris Agreement, 15 December 2015.

کرده و اجرای آن‌ها را تضمین نمایند. (Grama, 2018: 84-107) از جمله مصادیق این نسل می‌توان به حقوق کار و شرایط منصفانه شغلی، تأمین اجتماعی، دسترسی به آموزش، سلامتی و بهداشت، برخورداری از مسکن و معیشت شایسته اشاره کرد. تحقق حقوق این نسل نیز ارتباطی بنیادین با اهداف توسعه پایدار و اقتصاد سبز دارد. در این چهارچوب، از جمله تغییرات اقلیمی و تخریب محیط زیست پیامدهای مستقیمی بر اشتغال و امنیت معیشتی به جای می‌گذارند؛ چه، از یک سو، شرایط کاری و سلامت شغلی در مناطقی که محیط زیست آن مورد آسیب قرار گرفته تضعیف می‌شود و از سوی دیگر، اقدامات سازگار با اقلیم و سیاست‌های زیست‌محیطی می‌توانند زمینه‌ساز خلق فرصت‌های شغلی نوین باشند. توسعه مشاغل سبز در تحقق اهداف توسعه پایدار نقش کلیدی ایفا می‌کند. هرچند هدف هشتم به‌طور خاص بر رشد اقتصادی پایدار، اشتغال کامل و کار شایسته برای همه تأکید دارد، اشتغال سبز در تحقق سایر اهداف از جمله مصرف و تولید پایدار (هدف ۱۲) و دسترسی به انرژی پاک و مقرون‌به‌صرفه (هدف ۷) نیز نقشی تعیین‌کننده را بر عهده دارد. (Stavis & Felli, 2015: 249-254)

همچنین اقتصاد سبز نه تنها ابزاری برای دستیابی به توسعه پایدار است، بلکه می‌تواند موجب تقویت ظرفیت نظام‌های تأمین اجتماعی شود. ایجاد اشتغال پایدار در حوزه‌هایی همچون انرژی‌های تجدیدپذیر، کشاورزی پایدار، بازسازی اکوسیستم‌ها و مدیریت پسماند، باعث افزایش اشتغال رسمی و درآمد پایدار می‌شود و از رهگذر افزایش پرداخت‌های بیمه و مالیات، منابع مالی نظام‌های تأمین اجتماعی را گسترش می‌دهد. همچنین بهبود کیفیت محیط زیست از طریق کاهش آلودگی و ارتقای سلامت عمومی، هزینه‌های درمان را کاهش داده و فشار مالی بر نظام‌های بیمه اجتماعی را می‌کاهد. در سطح کلان نیز، کاهش فقر محیط زیستی و نابرابری‌های اقلیمی، بستر لازم برای گسترش پوشش اجتماعی عادلانه‌تر و کارآمدتر را فراهم می‌سازد (Raworth, Wykes & Bass, 2014: 11-13) افزون بر اینها، سیاست‌های سبز با ارتقای کیفیت محیط زندگی و کاهش آلودگی، بهبود سلامت عمومی را در پی دارند و از طریق ساخت‌وساز پایدار، بهره‌وری انرژی و زیرساخت‌های مقاوم در برابر تغییرات اقلیمی، دسترسی اقشار کم‌درآمد به مسکن ایمن و مقرون‌به‌صرفه را ارتقا می‌بخشند. خاطرنشان می‌گردد این حقوق بر اصولی همچون جهان‌شمولی، تفکیک‌ناپذیری، سلب‌ناپذیری، عدم تبعیض، مسئولیت‌پذیری، مشارکت و همبستگی استوار هستند و افزون بر آن که حقوق بشر را به‌عنوان یک چهارچوب جهانی و مشترک معرفی می‌کنند، تأکید دارند که تمامی آن‌ها باید به‌طور یکپارچه و بدون تبعیض یا ترجیح در اختیار تمامی افراد قرار گیرند و رعایت آن‌ها برای تضمین کرامت انسانی، تحقق عدالت اجتماعی و توسعه پایدار ضروری است. (Van Ho & Terwindt, 2019: 379-402) طبیعی است بسیاری از ابعاد اقتصادی و اجتماعی فعالیت‌های اقتصادی از جمله در حوزه حقوق کارگران با این نسل حقوق بشر گره می‌خورد. افزون بر اینها، امروزه حق بر محیط زیست مستقلاً در قامت حقی جمعی ذیل نسل سوم حقوق بشر نیز مطرح است و اقتصاد سبز که حفاظت پایدار از محیط زیست را در دستورکار دارد، در همسویی و انطباق کامل با حقوق بین‌الملل بشر در اجرای این حق قرار می‌گیرد. حق بر محیط زیست نماد ارزش‌های بنیادی مانند حق حیات، سلامتی و برخورداری از استانداردهای زندگی مناسب است و ارتباط نزدیکی با نیازهای ادامه حیات نسل‌های کنونی و آینده، از جمله اصول توسعه پایدار، دارد. (Fatemi Nejad, 2018: 218) بدین ترتیب، برای دستیابی به توسعه پایدار موفق و جامع، ضروری است که این فرایند هم‌زمان با احترام به محیط زیست و حقوق بشر پیش رود تا نتایجی مثبت و پایدار را به همراه آورد. (Yarahmadi, Bohloli, 2015:13) در همین راستا، حق بر توسعه نیز به‌عنوان یکی دیگر از مصادیق نسل سوم حقوق بشر، تحقق هم‌زمان پیشرفت اقتصادی، عدالت اجتماعی و حفاظت از محیط زیست را مطالبه می‌کند و چهارچوبی مهم برای پیوند میان توسعه پایدار و کرامت انسانی فراهم می‌آورد. مطابق اعلامیه ریو، حق بر توسعه باید به گونه‌ای تحقق یابد که نیازهای توسعه‌ای و زیست‌محیطی نسل‌های حاضر و آینده را به‌طور عادلانه تأمین نماید. بنابراین، بی‌تردید توسعه اقتصادی و اجتماعی از حفاظت محیط زیست منفک نیست. در همین راستا، اقتصاد سبز تنها به کاهش آلودگی یا حفاظت از منابع طبیعی محدود نبوده و باید به‌طور یکپارچه در بستر سه مؤلفه اصلی محیط زیست، توسعه و عدالت تعریف می‌گردد. بدین ترتیب، یک اقتصاد سبز واقعی علاوه بر محافظت محیط زیست، نیازهای توسعه‌ای کشورها را تأمین می‌نماید و اصول عدالت را هم بین کشورها و هم بین نسل‌ها مرعی می‌دارد. از این منظر، اقتصاد سبز و حق بر توسعه دو مفهوم مکمل هستند که مسیر تحقق توسعه پایدار و متوازن را هموار می‌سازند. (Khor, 2011: 2-5)

برخی محورهای کلیدی همگرایی اقتصاد سبز و اصول حقوق بشر عبارتند از: پایداری،^{۱۲} تابآوری،^{۱۳} رشد فراگیر،^{۱۴} نظام‌های منصفانه و سلامت‌محور تأمین غذا^{۱۵} و عدالت اقلیمی.^{۱۶} در شرح پایداری می‌توان گفت دو حوزه اقتصاد سبز و حقوق بشر که بر ضرورت کاهش اثرات منفی زیست‌محیطی و ترویج توسعه پایدار، با هدف غایی احترام و کرامت افراد و جوامع تأکید می‌کنند، به دنبال حفظ پاینده و مستمر محیط زیست و تضمین حقوق انسانی هستند. همچنین سیاست‌ها و برنامه‌های هر دو حوزه، باید تأثیرات بلندمدت بر محیط زیست و رفاه نسل‌های آینده را مورد توجه قرار دهند. (Tavoseh et al., 2023: 1-10) هر دو بر تقویت تاب‌آوری از جمله در برابر چالش‌های زنجیره تأمین غذایی نیز تأکید دارند که از طریق بهره‌برداری از فناوری‌های دیجیتال و اتخاذ رویکردهای مبتنی بر نیازهای جامعه می‌تواند محقق شود. در خصوص رشد فراگیر نیز، به طور مثال، «قرارداد سبز اروپا»^{۱۷} با هدف تبدیل اروپا به اولین قاره عاری از کربن تا سال ۲۰۵۰ و طراحی استراتژی‌های جدید برای رشد و تقویت اقتصاد، افزایش عدالت اجتماعی، بهبود سلامت عمومی و کیفیت زندگی تدوین شده است که آشکارا دو حوزه اقتصاد سبز و حقوق بشر را به هم نزدیک می‌سازد. همچنین در باب نظام‌های منصفانه و سلامت‌محور تأمین غذا، استراتژی‌های اتحادیه اروپا ذیل قرارداد سبز اروپا^{۱۸} نمونه قابل توجهی است که بر ایجاد و ترویج یک سامانه غذایی منصفانه، سالم و سازگار با محیط زیست متمرکز است. افزون بر اینها، در فرایند انتقال به اقتصاد سبز، ممکن است نگرانی‌هایی در زمینه عدالت اقلیمی و سایر تأثیرات حقوق بشری فعالیت‌های اقتصادی بروز کند که این دو حوزه را به یکدیگر پیوند می‌زند و از آن جمله است آنچه در پروژه برق آبی اتیوپی روی داد.^{۱۹} بی‌تردید پرداختن به این مسائل و اطمینان از اینکه فرایند گذار به اقتصاد سبز به نفع تمامی ذی‌نفعان و در سایه حقوق بشر طی می‌شود، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. البته در دل این هم‌سویی‌ها، بی‌تردید برخی چالش‌های حقوق بشری نیز رقم می‌خورد^{۲۰} که نیازمند شناسایی و بررسی است و باید تلاش شود هماهنگی حداکثری میان اقتصاد سبز و اصول حقوق بشر، در جهت تحقق مؤثر توسعه پایدار و عدالت اجتماعی، تأمین گردد. (Bakota, 2023:194-218)

شایان توجه است برخی اسناد بین‌المللی به‌عنوان چهارچوب‌های حقوقی تنظیم روابط میان اقتصاد سبز و حقوق بین‌الملل بشر، بر این همگرایی و پیوند صحنه می‌نهند. در همین راستا، در چند توافق‌نامه بین‌المللی، از جمله دستورکار ۲۰۳۰ مجمع عمومی ملل متحد برای توسعه پایدار^{۲۱} و توافق‌نامه پاریس، به‌وضوح هم‌افزایی و ارتباط متقابل میان توسعه پایدار و حقوق بشر به رسمیت شناخته شده است. (Tavoseh et al., 2023: 1-10) همچنین برخی قراردادهای چندجانبه زیست‌محیطی مانند پروتکل مونترآل،^{۲۲} با اعمال محدودیت‌هایی بر کالاهای حاوی مواد تخریب‌کننده لایه اوزون، در تلاش‌اند روش‌های مضر را به نفع حفاظت از محیط زیست از چرخه تجارت حذف کرده و همسو با اهداف توسعه پایدار عمل نمایند. (Habibi & Salimzadeh, 2009: 116-118) قرارداد سبز اروپا نیز که بدان اشاره شد، به‌عنوان یک ابتکار استراتژیک، با تمرکز بر فناوری‌های پاک، سرمایه‌گذاری در پروژه‌های سبز و حمایت از

12. Sustainability

13. Resilience

14. Inclusive Growth

15. Fair and Healthy Food Systems

16. Climate Justice

17. European Green Deal; See at: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en >2026/1/1. ۱۸. «استراتژی مزرعه تا سفره (Farm to Fork Strategy)» یکی از این سیاست‌های اتحادیه اروپا است که در راستای ایجاد سیستم غذایی پایدار، کاهش اثرات زیست‌محیطی و ترویج رژیم‌های غذایی سالم و گیاهی هستند، عمل می‌نمایند.

۱۹. پروژه سد بزرگ رنسانس اتیوپی (GERD) (Grand Ethiopian Renaissance Dam) یکی از بزرگ‌ترین و بحث‌برانگیزترین پروژه‌های برق آبی در آفریقا و جهان است. این پروژه به اتیوپی در گذار به اقتصادی سبز و کاهش وابستگی به سوخت‌های فسیلی کمک می‌کند. نک.

<https://project-dam-renaissance-ethiopian-grand/plants-hydroelectric-dams/projects/en/com.webuildgroup.www/> <2026/1/1

۲۰. برخی از این چالش‌ها عبارتند از: ارتباط مستقیم میان رشد اقتصادی با افزایش استفاده از منابع، فقدان شفافیت در تعریف رشد سبز (سه نهاد کلیدی بین‌المللی، شامل سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OECD) (Organisation for Economic Co-operation and Development)، برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد (United Nations Environment Programme) (UNEP) و بانک جهانی (World Bank) تعاریف متفاوتی از رشد سبز ارائه داده‌اند)، وابستگی بیش از حد اقتصاد سبز به فناوری و در نتیجه تشدید نابرابری‌های اقتصادی. (Hickel & Kallis, 2020: 469-473)

21. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1, 25 September 2015.

22. Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, 16 September 1987.

جوامع آسیب‌پذیر، نه تنها در راستای کاهش بحران‌های اقلیمی و محافظت از محیط زیست عمل می‌کند، بلکه حقوق بشر و توجه به نیازهای نسل‌های آینده را نیز در دستورکار خود قرار داده است. گفته می‌شود این قرارداد، مدلی جهانی را در مسیر همگرایی اقتصاد سبز و حقوق بین‌الملل بشر ارائه می‌دهد.²³

بدین‌سان، مطابق حقوق بین‌الملل معاصر، حقوق بشر نه تنها به‌عنوان یک اصل اخلاقی، بلکه به‌عنوان عنصری کلیدی در توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست نیز ایفای نقش می‌نماید و ادغام حقوق بشر در فرایندهای اقتصادی سبز، به‌ویژه از طریق استانداردهای بین‌المللی، می‌تواند تحقق اهداف مشترک در زمینه‌های توسعه پایدار، عدالت اجتماعی و حفاظت از محیط زیست را رقم زند. توجه به این ارتباط و تأثیرات متقابل، هماهنگی میان این دو حوزه و تحقق اهداف توسعه پایدار را ارتقا بخشیده و نهایتاً به شکل‌دهی یک اقتصاد سبز موفق و پایدار که منفعت تمامی اعضای جامعه را محقق می‌سازد، کمک خواهد کرد. بنابراین، توسعه اقتصاد سبز و اجرای استانداردهای اقتصادی باید همواره با در نظر گرفتن تأثیرات بالقوه آن‌ها بر حقوق بشر انجام شود و تلاش‌های بین‌المللی برای تنظیم روابط بین تجارت و حقوق بشر در چهارچوب اقتصاد سبز می‌تواند این اطمینان خاطر را فراهم آورد که این مسیر توسعه‌ای با اصول حقوق بشر همخوانی داشته و از آن حمایت می‌کند. (Kendrick, 2020: 1353-1369) در این راستا، مقابله با تغییرات اقلیمی نیازمند فناوری‌های جدید انرژی پاک و کارآمد و نیز کاهش و بازسازی مصرف است. این تغییر می‌تواند شامل انتقال از بخش‌هایی با مصرف کربن بالا به بخش‌هایی با مصرف کربن کمتر یا بدون کربن باشد. برای تسهیل این تغییرات، ابزارهایی مانند محدودیت‌های قانونی، مالیات‌های سبز، تغییر در سرمایه‌گذاری‌های عمومی، کاهش ساعات کاری یا ایجاد نهادهای جدید امنیت اجتماعی مانند درآمد پایه می‌توانند نقشی کلیدی ایفا کنند؛ چه، هدف، یافتن راه‌هایی برای تفکیک رفاه و توسعه از رشد اقتصادی، و نه فقط رسیدن به سراب رشد سبز، است. (Hickel & Kallis, 2020: 482)

با توجه به آنچه گفته شد، ادغام اصول حقوق بشر در سیاست‌های اقتصاد سبز می‌تواند به تحقق اهداف مشترک این دو حوزه، از جمله با اجرای اصول توسعه پایدار، حق بر محیط زیست سالم و حق برخورداری از هوای پاک، توسعه فرصت‌های شغلی پایدار، کاهش فقر و حفاظت از حقوق کارگران کمک کند و بدین‌سان، به تقویت جوامع محلی و بهبود شرایط زندگی در سطحی گسترده‌تر بیانجامد. (Liu, Ruan, 2018: 1013-1020) این نگاه جامع به حقوق بشر و توسعه پایدار که نسل اول، دوم و سوم حقوق بشر را به طور یکپارچه در برمی‌گیرد، چهارچوبی منسجم را برای حرکت به سوی جهانی عادلانه‌تر و پایدارتر ترسیم می‌نماید. (Georgeson et al., 2017: 18)

۳. اثرگذاری برجسته برخی قواعد حقوق بین‌الملل بشر بر بهینگی اقتصاد سبز

اصولاً رهیافت حقوق بشری در اقتصاد سبز و استانداردهای اقتصادی بر چند محور کلیدی تأکید دارد:

- رویکرد کلی مبتنی بر حقوق بشر؛ این رویکرد بر یکپارچه‌سازی و ادغام حقوق بشر در تمامی مراحل اقتصاد سبز و استانداردهای اقتصادی، از جمله طراحی، نظارت بر اجرا و سیاست‌ها، تأکید دارد و در پی تضمین رعایت حقوق بشر در تمامی این فرایندها است؛
- عدالت اجتماعی و زیست‌محیطی؛ اقتصاد سبز و استانداردهای اقتصادی باید به‌گونه‌ای طراحی و پیاده‌سازی شوند که عدالت اجتماعی و زیست‌محیطی را ترویج دهند و این امر، مستلزم توزیع منصفانه منافع و هزینه‌های فعالیت‌های اقتصادی بین تمامی اعضای جامعه است؛
- رشد اقتصادی فراگیر و پایدار؛ اقتصاد سبز و استانداردهای اقتصادی باید به‌گونه‌ای تنظیم شوند که رشد اقتصادی پایدار و فراگیر را، به‌ویژه با در نظر گرفتن نیازهای جوامع آسیب‌پذیر و حاشیه‌نشین، محقق کنند؛
- احترام به مصادیق حقوق بشر؛ استانداردهای اقتصادی سبز باید به حفظ و ارتقای حقوق بشر، از جمله حق حیات، غذا، آب و بهداشت عمومی، متعهد باشند؛
- پایداری زیست‌محیطی؛ اقتصاد سبز و استانداردهای اقتصادی باید از جمله تنوع زیستی، منابع طبیعی و کاهش انتشار گازهای

23. See: <https://ec.europa.eu/stories/european-green-deal/>2026/1/1>.

گلخانه‌ای را در اولویت قرار دهند؛

- کارایی اقتصادی؛ اقتصاد سبز و استانداردهای اقتصادی باید از نظر اقتصادی مقرون به صرفه باشند و اطمینان حاصل کنند که می‌توانند در بلندمدت اجرایی شده و حفظ شوند؛
- شفافیت و پاسخگویی؛ اهمیت شفافیت و پاسخگویی در فرایندهای اقتصاد سبز و استانداردهای اقتصادی همواره مورد تأکید است و این مهم، نیازمند وجود سازکارهای مؤثر نظارت، گزارش‌دهی و اجرای قوانین است؛
- مشارکت و توانمندسازی؛ اقتصاد سبز و استانداردهای اقتصادی باید بر اهمیت مشارکت فعال تمامی ذی‌نفعان، به ویژه جوامع به حاشیه رانده شده، در فرایندهای تصمیم‌گیری تأکید کنند و توانمندسازی این گروه‌ها را طی فرایندهای یاد شده مورد نظر قرار دهند.
- این موارد نشان‌دهنده اهمیت تلفیق حقوق بشر با اقتصاد سبز و استانداردهای اقتصادی برای ایجاد یک مسیر پایدار، عادلانه و فراگیر در توسعه اقتصادی هستند. (Chelwa et al., 2023: 154-167) در این میان، برخی اصول و قواعد حقوق بشری، حائز جایگاهی محوری در پیشبرد بهینه اقتصاد سبز هستند و در ادامه بدان‌ها می‌پردازیم.

۳-۱. عدالت اقلیمی و دموکراسی زیست‌محیطی

تغییرات اقلیمی تأثیرات عمیق و گسترده‌ای بر حقوق بشر دارند و زندگی و معیشت جوامع آسیب‌پذیر را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهند. اقتصاد سبز می‌تواند با ارائه حمایت‌های لازم به جوامع برای سازگاری با آثار تغییرات اقلیمی، عدالت اقلیمی - که شرح آن به اختصار رفت، را تقویت کرده و از مواجهه عادلانه با تأثیرات تغییرات اقلیمی اطمینان حاصل کند. (Yang et al., 2021: 18) با تمرکز بر بررسی و کاهش تأثیرات نابرابر تغییرات اقلیمی بر گروه‌های مختلف جامعه، اقتصاد سبز تضمین می‌کند که اقدامات و سیاست‌های اقلیمی با اصول و تعهدات حقوق بشر منطبق باشند و کرامت و حقوق همه افراد حفظ شود. (Scheper, 2019: 256-271)

عدالت اقلیمی مفهومی نسبتاً نوظهور است که در بستر گفتمان‌های عدالت اجتماعی و عدالت زیست‌محیطی شکل گرفته و امروزه توجه بدان به عنوان هویتی مستقل، در مواجهه با بحران اقلیمی جهانی ضرورتی دوچندان یافته است و حوادثی همچون «طوفان کاترینا»^{۲۴} گواه این امر است. این طوفان، به عنوان یکی از مخرب‌ترین گردبادهای تاریخ آمریکا، در آگوست ۲۰۰۵ مناطق وسیعی از ایالت‌های لوئیزیانا، می‌سی‌سی‌پی و آلاباما را ویران کرد و خسارات جانی و مالی فراوانی بر جای گذاشت و با تحمیل بیشترین میزان صدمات بر جوامع فقیر و آسیب‌پذیر، نمونه‌ای روشن از تأثیر نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی بر آسیب‌پذیری در برابر بحران‌های اقلیمی را ترسیم ساخت. این رخداد نشان می‌دهد که چگونه نابرابری‌های ساختاری اجتماعی مانند فقر، تبعیض نژادی و کمبود دسترسی به خدمات عمومی، آسیب‌پذیری گروه‌های خاص را در برابر بلایای طبیعی تشدید می‌کند و پیش از بروز بحران‌های اقلیمی، این ساختارهای نابرابر اجتماعی، زمینه‌ساز آسیب‌پذیری مضاعف گروه‌های خاصی هستند. ورود عدالت اقلیمی به حوزه‌هایی مانند طراحی مالیات کربن، الزام به کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای و گذار به مشاغل سبز، نشان‌دهنده پیوند عمیق این مفهوم با سیاست‌گذاری کلان و آینده‌نگرانه است و به همین دلیل، عدالت اقلیمی دارای لایه‌ای متمایز و در عین حال تکمیلی نسبت به عدالت اجتماعی است. (Schlosberg & Collins, 2014: 359-374)

در مسیر تحقق عدالت در سیاست‌های اقلیمی و اقتصاد سبز، دو اقتضای کلیدی وجود دارد: مشارکت منصفانه همه گروه‌ها در فرایند تصمیم‌گیری و نیز توزیع عادلانه هزینه‌ها و منافع ناشی از این سیاست‌ها. در شرح شرط مشارکت منصفانه،^{۲۵} تأکید بر مشارکت عمومی و شمول همه گروه‌های اجتماعی، به ویژه گروه‌های آسیب‌پذیر، است. بدون تضمین مشارکت برابر و حضور فعال همه اقشار در فرایند تصمیم‌گیری، سیاست‌گذاری‌های اقلیمی قادر به تحقق عدالت نخواهند بود. عدالت توزیعی در اقتصاد سبز تنها زمانی ممکن است که فرایندهای تصمیم‌گیری با فراهم کردن دسترسی برابر به اطلاعات و فرصت برابر برای بیان دیدگاه‌ها، امکان تأثیرگذاری واقعی همه ذی‌نفعان را فراهم سازد و منافع گروه‌های کمتر برخوردار را به طور عادلانه در نظر گیرد. روش‌های متنوعی از جمله مشاوره‌های عمومی، شوراهای مشارکت و فرایندهای بحث و تبادل نظر، می‌توانند به افزایش شمول و عدالت در طراحی و اجرای سیاست‌ها

24. Hurricane Katrina

25. Equitable participation

کمک کنند. (de Vries et al, 2024: 102-135)^{۲۶} در شرح توزیع عادلانه^{۲۷} هزینه و منفعت در سیاست‌های اقتصاد سبز نیز باید گفت مطالعات تجربی نشان داده‌اند تحمیل بار مالی سیاست‌های اقلیمی مانند مالیات کربن به‌طور یک‌جانبه بر گروه‌های آسیب‌پذیر، نه تنها باعث تشدید تضادهای اجتماعی می‌شود، بلکه موجب کاهش حمایت عمومی از این سیاست‌ها نیز خواهد شد. در این راستا، سازکارهایی مانند صندوق انتقال عادلانه^{۲۸} اتحادیه اروپا، نمونه‌ای موفق از تلاش برای توزیع منصفانه هزینه‌ها و منافع در فرایند گذار به اقتصاد سبز به شمار می‌آیند. این صندوق به‌ویژه برای حمایت از مناطق و صنایعی که بیشترین وابستگی را به اقتصاد مبتنی بر سوخت‌های فسیلی دارند، ایجاد شده است تا بار اقتصادی گذار انرژی به‌صورت همدلانه و با در نظر گرفتن ظرفیت‌های محلی توزیع شود. با تخصیص منابع مالی قابل توجه به این مناطق، از جمله در بخش‌هایی از هلند، تلاش می‌شود پیامدهای اجتماعی و اقتصادی گذار انرژی به حداقل برسد و پشتیبانی اجتماعی از سیاست‌های اقلیمی حفظ شود. بنابراین، تضمین توزیع عادلانه هزینه‌ها و منافع، شرطی اساسی برای موفقیت و عدالت‌محوری در سیاست‌های اقلیمی و اقتصاد سبز به نظر می‌رسد. (de Vries et al., 2024: 8)

بنابراین، اقتصاد سبز با تأکید بر عدالت و برابری اجتماعی باید به گونه‌ای طراحی شود که هیچ‌گونه تبعیضی بر اساس نژاد، جنسیت، قومیت، مذهب یا سایر ویژگی‌ها اعمال نشده و منافع آن به‌طور عادلانه میان همه گروه‌ها توزیع شود. این اصل، حقوق جوامع آسیب‌پذیر مانند زنان، کودکان، اقلیت‌ها و بومیان را نیز به‌طور ویژه حمایت می‌کند؛ چه، در اقتصاد سبز همه افراد، فارغ از موقعیت اجتماعی یا اقتصادی، برای بهره‌مندی از مزایای آن محق هستند. (Branco, 2023:27) سیاست‌های سبز و عادلانه می‌توانند تغییرات بلندمدتی را در حوزه‌هایی مانند اصلاح حاکمیت اقتصادی، ارتقای حقوق مردم فقیر و کاهش نابرابری‌های جنسیتی و قومی ایجاد کنند؛ چرا که عدالت اجتماعی علاوه بر افزایش درآمد و اشتغال، به مؤلفه‌هایی مانند کرامت، مشارکت برابر جنسیتی و توانمندسازی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی افراد نیز توجه دارد. (Raworth et al., 2014: 5-8) در واقع، برابری و مشارکت همه ذی‌نفعان در فرایندهای تصمیم‌گیری و توجه ویژه به گروه‌های آسیب‌پذیر از مبانی اصلی پایداری در اقتصاد سبز محسوب می‌شود. (Babugura, 2017: 8; Chelwa et al., 2023: 154-167) از این منظر، گذار به اقتصاد سبز نه تنها وضعیت اقتصادی و زیست‌محیطی را بهبود می‌بخشد، بلکه می‌تواند از نابرابری‌های اجتماعی نیز بکاهد^{۲۹} (ILO, 2011: 4-167)؛ چه، فقر و تخریب محیط زیست به شیوه‌های گوناگون با یکدیگر در تعامل هستند.^{۳۰}

ادغام عدالت اجتماعی در سیاست‌گذاری‌های سبز به ریشه‌کنی فقر، کاهش نابرابری‌ها و حمایت از جوامع کم‌درآمد می‌انجامد و شانس دستیابی به توسعه پایدار و کم‌کربن را افزایش می‌دهد. در حوزه‌هایی مانند انرژی، ساختمان، غذا و حمل‌ونقل، اقدامات مؤثر می‌توانند

26. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-031-59427-4.pdf> >2026/1/1.

27. Just Distribution

28. Just Transition Fund

۲۹. در چهارچوب بحث حاضر، عدالت اجتماعی عمدتاً معطوف به مقابله با نابرابری‌های ساختاری در حوزه‌هایی مانند اشتغال، آموزش، سلامت و مسکن است. بدین ترتیب، عدالت اجتماعی و عدالت اقلیمی به‌طور جدی به یکدیگر پیوند می‌خورند؛ تحقق عدالت اجتماعی بدون لحاظ ابعاد اقلیمی پایدار نخواهد بود و عدالت اقلیمی نیز بدون اصلاح نابرابری‌های اجتماعی امکان‌پذیر نیست. به دیگر سخن، مقابله مؤثر با پیامدهای تغییرات اقلیمی مستلزم توجه جدی به عدالت اجتماعی است و بالعکس. با این همه، عدالت اقلیمی صرفاً بازتابی از بی‌عدالتی‌های اجتماعی پیشینی نیست، بلکه فراتر از آن بر پیامدهای مستقیم و غیرمستقیم تغییرات اقلیمی تمرکز دارد. این مفهوم که از دل جنبش عدالت زیست‌محیطی برخاسته، به مسائلی مانند گرمایش زمین، افزایش بلایای طبیعی، نابرابری در دسترسی به فناوری‌های پاک، هزینه‌های انرژی و ضرورت گذار به اقتصاد کم‌کربن می‌پردازد. به عبارتی، اگر عدالت اجتماعی معطوف به توزیع منصفانه فرصت‌ها و منابع در داخل جامعه است، عدالت اقلیمی ناظر بر پیامدهای زیست‌محیطی جهانی و نابرابری‌هایی است که به‌واسطه بحران اقلیم تشدید یا بازتولید می‌شوند. عدالت اقلیمی نه تنها مکمل عدالت اجتماعی، بلکه پیش‌شرط تحقق آن در دنیای امروز محسوب می‌شود. به بیان دیگر، بدون حفظ و نگهداری بسترهای طبیعی زیست، تحقق هرگونه برابری اجتماعی، ناپایدار و متزلزل خواهد بود. علاوه بر این، عدالت اقلیمی دارای منافع دوگانه است؛ از یک سو، با کاهش وابستگی به سوخت‌های فسیلی، در مهار تغییرات اقلیمی نقش دارد و از سوی دیگر، بهبود سلامت و کیفیت زندگی جوامع آسیب‌پذیر را به دنبال دارد. این ویژگی دوگانه، عدالت اقلیمی را به پلی میان سیاست‌گذاری اقلیمی و مطالعات عدالت اجتماعی بدل ساخته است. (Schlosberg & Collins, 2014: 359-374)

۳۰. چنان‌که گزارش‌ها نشان می‌دهد در بسیاری از نقاط جهان، فقر موجب بهره‌برداری بی‌رویه از منابع طبیعی می‌شود و این بهره‌برداری نیز به نوبه خود به تضعیف محیط زیست و افزایش بیشتر فقر منجر می‌گردد. از سوی دیگر، کاهش فقر و پایداری زیست‌محیطی می‌تواند اثرات تقویت‌کننده متقابل داشته باشند. کاهش فقر که با کاستن از وابستگی مستقیم فقرا به منابع طبیعی همراه است، زمینه حفاظت بیشتر از محیط زیست را فراهم می‌کند و بهبود وضعیت زیست‌محیطی با کاهش شوک‌های اقلیمی و بهبود سلامت عمومی، می‌تواند معیشت و کیفیت زندگی فقرا را ارتقا بخشد. در عین حال، بدون سیاست‌گذاری هوشمندانه، کاهش فقر می‌تواند به افزایش مصرف و در نتیجه فشار بیشتر بر منابع طبیعی بینجامد. بنابراین، توجه فزاینده به اقتصاد سبز، به‌ویژه در زمینه‌های سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی اقتصادی، حاکی از تأثیر آن در مسیر دستیابی به اهداف توسعه پایدار در سطح جهانی است. (Adamowicz, 2022:13)

علاوه بر کاهش آسیب‌های زیست‌محیطی، فرصت‌های شغلی برای افراد کم‌مهارت ایجاد کرده و دسترسی به کالاها و خدمات ضروری را تسهیل کنند. ایجاد شغل، کاهش هزینه‌های انرژی برای خانواده‌های کم‌درآمد، تأمین غذاهای سالم و بهبود حمل‌ونقل از نتایج پیاده‌سازی اقتصاد سبز در این زمینه است که به محیط زیست پاک، اشتغال شایسته و خدمات مقرون‌به‌صرفه منتهی می‌شود. (Schutter et al., 2020: 350-366) در مقابل، چنانچه سیاست‌های زیست‌محیطی دسترسی فقرا به منابع طبیعی را محدود یا هزینه‌های زندگی را افزایش دهد، به تشدید فقر، منجر می‌شود. از همین‌رو، تحقق عدالت در سیاست‌گذاری‌های زیست‌محیطی مستلزم طراحی سیاست‌هایی است که کاهش فقر و پایداری محیط زیست را همزمان تأمین کند؛ به‌ویژه در کشورهایی که محیط زیست‌گذاری ناعادلانه، امکان مشارکت برابر را محدود می‌کند. (Raworth et al., 2014: 13-14)

بدین ترتیب سیاست‌های سبز و عادلانه که با نابرابری‌های ساختاری، فقر و تبعیض جنسیتی و قومی مقابله می‌کنند، زمینه‌ساز رشد فراگیر و مشارکت‌محور می‌شوند و بنیانهای اقتصاد سبز را تقویت می‌نمایند. (Raworth et al., 2014: 5-8; Smit et al., 2021: 945-973) در همین راستا، «دموکراسی زیست‌محیطی»^{۳۱} به‌عنوان یک رویکرد حقوقی، مشارکت عمومی در حفاظت از منابع طبیعی و حفظ محیط زیست را ضروری می‌داند و شامل سه حق بنیادین است: دسترسی آزاد به اطلاعات زیست‌محیطی، مشارکت معنادار در تصمیم‌گیری‌های زیست‌محیطی و حق بر جبران خسارتهای زیست‌محیطی. حمایت از این حقوق، به‌ویژه برای اقشار حاشیه‌نشین و آسیب‌پذیر، گامی اساسی در تحقق عدالت و توسعه پایدار محسوب می‌شود. این نوع دموکراسی با تأکید بر شفافیت، پاسخگویی دولت‌ها و مشارکت مدنی، به اتخاذ تصمیمات بهتر در سیاست‌گذاری‌های زیست‌محیطی کمک می‌کند و افزایش آگاهی عمومی از این سیاست‌ها نیز رعایت تعهدات بین‌المللی را تقویت می‌کند. (Habibnejad & Daneshnari, 2021: 325-326)

گفتنی است در اتحادیه اروپا گام‌های بلندی برای بهبود حقوق یادشده و ایجاد حقوق شکلی و مشارکتی در مواجهه با نگرانی‌های زیست‌محیطی برداشته شده است. اتحادیه از اوایل دهه ۱۹۷۰ با تدوین برنامه‌های اقدام زیست‌محیطی، مسیر رشد در این زمینه را آغاز کرد و با تصویب قانون اروپایی واحد^{۳۲} و متعاقباً معاهده ماستریخت^{۳۳} توسعه یافت. در سال‌های اخیر نیز استراتژی «اروپا ۲۰۲۰»^{۳۴} اهداف کلیدی اقتصاد سبز را شامل کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای، افزایش بهره‌وری انرژی و رشد منابع انرژی تجدیدپذیر مشخص کرده است. این اهداف و سیاست‌های مربوط بدان، هم‌راستا با ایجاد اشتغال سبز و گذار به اقتصاد پایدار عمل می‌کنند و به موضوعاتی چون انرژی‌های تجدیدپذیر، بازیافت، کشاورزی ارگانیک، گردشگری سبز، تولید کالاها و خدمات سبز، ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، حمایت از کارگران کم‌مهارت و سالمندان، ارتقای بهره‌وری انرژی و منابع می‌پردازند. نتیجه سیاست‌های محیط زیستی اتحادیه اروپا، بهره‌گیری از انرژی باد، زیست‌توده جامد^{۳۵} و فتوولتائیک^{۳۶} است که امروزه بیشترین سهم را در ایجاد شغل سبز در کشورهای اتحادیه دارند. (Pocioválišţeanu et al., 2015: 9235-9237)

در کنار تجربه اتحادیه اروپا در مسیر اقتصاد سبز، بسیاری از کشورهای در حال توسعه نیز این مسیر را به عنوان مدل رشد اقتصادی پایدار برگزیده‌اند. به عنوان نمونه، چین با سرمایه‌گذاری گسترده در صنعت فتوولتائیک و انرژی خورشیدی، قصد دارد تا سال ۲۰۳۰ ظرفیت مستقر خود را به ۱۰۵۰ گیگاوات برساند و همزمان بیش از ۹۰ درصد از شغل‌های سبز مرتبط با این حوزه را ایجاد کند. مالزی با توسعه انرژی‌های تجدیدپذیر در مناطق روستایی و افزایش دسترسی فقرا به برق، نمونه‌ای موفق از کاربرد سیاست‌های سبز برای ارتقای رفاه اجتماعی ارائه می‌دهد. مصر نیز امیدوار است تا تا سال ۲۰۳۴، حدود ۴۲ درصد از برق خود را از منابع تجدیدپذیر تأمین کند. کشاورزی ارگانیک نیز در کشورهای در حال توسعه رشد چشمگیری داشته است. اوگاندا تا سال ۲۰۰۳ با افزایش ۶۰ درصد سطح تولید کشاورزی ارگانیک، توانست انتشار گازهای گلخانه‌ای را به میزان ۶۴ درصد کاهش دهد و همزمان با ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، درآمد و رفاه کشاورزان را افزایش دهد. اقتصاد سبز در این کشورها، به ایجاد سرمایه‌گذاری‌های جدید در فناوری‌های سبز، حمل‌ونقل

31. Environmental Democracy

32. Single European Act, 1987

33. Maastricht Treaty, 1992

34. Europe 2020 Strategy

۳۵. به مواد آلی جامدی گفته می‌شود که از منابع زیستی بهداشت می‌آیند و برای تولید انرژی مورد استفاده قرار می‌گیرند؛ مانند چوب، ضایعات کشاورزی، پسماندهای

جنگلی و گیاه. این مواد می‌توانند سوخت تولید کنند و یا در نیروگاه‌ها برای تولید برق سوزانده شوند.

۳۶. فناوری تبدیل انرژی خورشیدی مستقیماً به برق و معمولاً شامل پنل‌های خورشیدی روی سقف ساختمانها یا نیروگاه‌های خورشیدی بزرگ است.

پایدار، شهرهای سبز، بهبود فرصت‌های شغلی سبز، توسعه اقتصادی و البته کاهش تخریب محیط زیست کمک کرده است. این تجربه‌ها نشان می‌دهد که گذار به اقتصاد سبز محدود به کشورهای توسعه‌یافته نیست و کشورهای در حال توسعه نیز با تدوین سیاست‌های منسجم و هدفمند، می‌توانند ضمن ارتقای عدالت اجتماعی و کاهش فقر، به رشد اقتصادی پایدار و حفاظت از محیط زیست دست یابند. این روند، پیوند میان اقتصاد سبز و اهداف توسعه پایدار را در سطح جهانی تقویت می‌کند و اهمیت آن را فراتر از مرزهای جغرافیایی و سطح توسعه اقتصادی کشورها نمایان می‌سازد. (Houssam et al., 2023: 2-4)

در همین راستا، عدالت اقلیمی با تأکید بر مسئولیت مشترک اما متفاوت^{۳۷} کشورها و افراد، به نابرابری‌های تاریخی در ایجاد و تجربه پیامدهای بحران اقلیمی توجه دارد. این مفهوم خواستار اقداماتی منصفانه، متناسب با میزان مسئولیت و توانایی کشورها و همراه با حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر است؛ چراکه بحران اقلیمی، تهدیدی مستقیم برای حقوق بنیادینی چون حق بر حیات، سلامت، غذا، آب و مسکن به شمار می‌آید. بنابراین، بحران اقلیمی نه صرفاً مسئله‌ای زیست‌محیطی، بلکه بحرانی چندبُعدی است که بدون ملاحظات عدالت‌محور، پاسخ‌های فناورانه یا اقتصادی به آن، می‌توانند خود به بی‌عدالتی تازه‌ای دامن بزنند. نمونه آن، برخی سیاست‌های انرژی نو مانند سوخت‌های زیستی است که با افزایش قیمت غذا، گروه‌های فرودست را متضرر کرده‌اند. بنابراین، نظام حقوق بشر با تکیه بر اصولی همچون کرامت انسانی و مسئولیت‌پذیری دولت‌ها، بستری قاعده‌مند برای تلفیق عدالت اجتماعی و اقلیمی فراهم می‌کند. این چهارچوب می‌تواند در سیاست‌گذاری‌ها و اقدامات اقلیمی، تضمین مشارکت اقشار آسیب‌پذیر، توزیع عادلانه منابع و حمایت از حقوق بنیادین در برابر تهدیدهای زیست‌محیطی، به‌ویژه در سطح بین‌المللی، نقشی راهبردی ایفا کند. بدینسان، می‌توان گفت تحقق عدالت اجتماعی و اقلیمی در گرو التزام به اصول بنیادین نظام بین‌المللی حقوق بشر است. (Levy & Patz, 2015: 310-322)

این هم‌پیوندی حقوق بشر و اقتصاد سبز در قالب عدالت اقلیمی، نه تنها مستلزم رویکردی اخلاقی و انسانی به سیاست‌گذاری زیست‌محیطی است، بلکه در صورت اجرا، همسویی تمامی اقدامات مقابله با تغییرات اقلیمی و ملاحظات حقوق بشری تضمین شده و از نابرابری‌های ساختاری موجود در جامعه کاسته می‌شود. (Scheper, 2019: 256-271)

از منظر ملی نیز تجربیات حقوقی و اجتماعی نشان می‌دهد که اقتصاد سبز می‌تواند نقش مؤثری در تدوین مقررات نوین زیست‌محیطی، کاهش شکاف‌های اقتصادی، ارتقای آگاهی عمومی و ایجاد اشتغال‌های پایدار ایفا نماید. (Torki Herchagani & Dahmardeh, 2018: 79-97)

روشن است که این روند، با حمایت از اقشار کم‌برخوردار و تقویت توازن اجتماعی، مسیر تحقق عدالت اجتماعی را در بستر توسعه پایدار هموار می‌سازد. (Yarahmadi, Bohloli, 2015: 13)

۲-۳. انصاف میان نسلی و بین نسلی

«انصاف میان نسلی»^{۳۸} و «انصاف بین نسلی»^{۳۹} دو وجه برجسته از اصل مهم انصاف در حقوق بین‌الملل هستند که خاستگاه حقوق بشری دارند. انصاف میان نسلی به معنای برابری درون نسل حاضر است (Spijkers, ۲۰۱۸: ۱۰) و انصاف بین نسلی به معنای انصاف میان نسل‌ها است که بر وظیفه انصاف و احترام به تمام انسان‌ها، صرف‌نظر از زمان و مکان تولدشان، تأکید دارد. البته مطابق انصاف بین نسلی که اساس حقوق نسل‌های آینده را تشکیل می‌دهد، عملکرد نسل کنونی در استفاده از منابع طبیعی و تعامل با محیط زیست باید همراه با احترام به حقوق و منافع نسل‌های آتی باشد. این اصل خواستار رعایت عدالت در تقسیم منابع و مسئولیت‌پذیری در برابر آینده است. (Riazi et al., 2023: 41)

این رویکرد انصاف‌محور بر اصل مالکیت مشترک زمین میان تمامی نسل‌های گذشته، حال و آینده و مسئولیت نسل حاضر در حفظ منابع طبیعی و محیط زیست برای نسل‌های آتی تأکید دارد. بر این اساس، انصاف بین نسلی مستلزم توزیع عادلانه منابع طبیعی و مسئولیت‌های زیست‌محیطی است؛ به گونه‌ای که از حقوق انسانی نسل‌های آینده نیز محافظت شود. بدین‌سان، دیدگاه انصاف بین نسلی زمینه‌ساز تقویت عدالت در ابعاد مختلف اقلیمی و اجتماعی است. این مفهوم باعث می‌شود در فرآیند مقابله با

37. Common but Differentiated Responsibility

38. Intragenerational Equity

39. Intergenerational Equity

تغییر اقلیم، به عدالت توزیعی که به نحوه تقسیم منابع و تعهدات زیست‌محیطی می‌پردازد، عدالت ترمیمی که جبران آسیب‌ها و بازسازی سیستم‌های طبیعی را در بر می‌گیرد و عدالت شکلی که تضمین مشارکت برابر و عادلانه در فرایندهای تصمیم‌گیری را ممکن می‌سازد، توجه ویژه‌ای شود. در واقع، انصاف به عنوان چهارچوبی جامع، حقوق و منافع هر نسل‌های حاضر و آینده را مدنظر قرار داده و نهایتاً موجب شکل‌گیری سازکارها و قواعد حقوقی بین‌المللی و ملی در جهت تضمین تحقق عدالت اقلیمی و اجتماعی پایدار است.⁴⁰ این انصاف به‌طور مستقیم با عدالت اجتماعی و اقلیمی گره خورده است؛ چه، نه فقط ناظر بر رابطه میان نسل‌ها، بلکه در روابط میان جوامع انسانی در زمان حال نیز تأثیرگذار است. در این میان، انصاف از طریق سه اصل با عدالت پیوند می‌خورد: اصل گزینه‌های قابل مقایسه که بر حفظ تنوع منابع طبیعی و فرهنگی برای نسل‌های آینده تأکید دارد و معنای آن در زمان حال، جلوگیری از تخریب یا انحصار منابع است؛ امری که مستقیماً به عدالت توزیعی مرتبط است؛ چه، بهره‌کشی ناعادلانه از منابع در حال حاضر هم دسترسی آیندگان را محدود می‌کند و هم نابرابری اجتماعی امروز را تشدید می‌سازد؛ اصل کیفیت قابل مقایسه که حفظ متوازن کیفیت محیط زیست میان نسل‌ها را هدف قرار می‌دهد. این اصل با عدالت اقلیمی پیوندی تنگاتنگ دارد؛ چرا که تخریب محیط زیست و بحران اقلیمی معمولاً جوامع محروم و آسیب‌پذیر را بیشتر تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ همان‌هایی که کمترین نقش را در ایجاد این بحران داشته‌اند؛ و اصل سوم، دسترسی قابل مقایسه که بر دسترسی برابر و بدون تبعیض میان نسل‌ها به منابع زمین تأکید دارد. در بُعد درون‌نسلی، این اصل به معنای تضمین دسترسی عادلانه همه اقشار جامعه امروز به منابع زیستی و فرصت‌های زیست‌محیطی است و مستلزم اصلاح ساختارهایی است که موجب محرومیت زیست‌محیطی برخی جوامع شده‌اند. در نتیجه، انصاف بین‌نسلی صرفاً دغدغه‌ای برای آینده نیست بلکه چهارچوبی برای تحقق عدالت در حال حاضر نیز هست. اجرای این اصول در سیاست‌گذاری اقلیمی می‌تواند به تقویت عدالت اجتماعی، کاهش نابرابری‌های زیست‌محیطی و حرکت به سوی توسعه‌ای پایدار و مسئولانه کمک کند. (Weiss, 2008: 623-625)

بدین ترتیب، تغییرات اقلیمی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین چالش‌های اخلاقی و حقوقی عصر ما، نه تنها مرزهای جغرافیایی، بلکه مرزهای نسلی را نیز در نوردیده و پرسش‌هایی جدی در باب عدالت پیش روی جامعه جهانی قرار داده است. تغییرات اقلیمی جهانی، که بخشی از آن به‌وضوح ناشی از فعالیت‌های انسانی است، سبب شکل‌گیری مسائلی پیچیده در زمینه عدالت میان نسل کنونی و نسل‌های آینده، و نیز میان جوامع مختلف درون همان نسل‌های آینده می‌شود. از این رو، ایفای مسئولیت در قبال نسل‌های آینده مستلزم به رسمیت شناختن و رعایت اصول انصاف بین‌نسلی است. تحقق این هدف نیازمند تدوین و اجرای یک راهبرد جهانی برای مقابله با تغییرات اقلیمی است؛ راهبردی که در بنیان خود بر اصول انصاف استوار باشد و سه محور کلیدی زیر را در بر گیرد: کاهش سرعت تغییرات اقلیمی از طریق مهار عوامل انسانی و صنعتی موثر بر آن؛ کاستن از خسارات مستقیم ناشی از تغییرات اقلیمی برای جوامع انسانی و زیست‌بوم‌های طبیعی؛ انتقال منابع و ابزارهای لازم برای انطباق با تغییرات اقلیمی، به‌ویژه به کشورهای و گروه‌های آسیب‌پذیرتر. عناصر چنین راهبردی باید به‌هنگام الزام‌آور حقوقی در سطوح بین‌المللی، ملی و محلی برگردان شوند تا اثربخشی آن تضمین گردد. در گام نخست، می‌توان اعلامیه‌ای جهانی درباره حقوق و تعهدات سیاره‌ای را در دستور کار قرار داد؛ سندی که به مسائل مربوط به تغییرات جهانی پرداخته و مبنایی حقوقی برای اقدام هماهنگ بین‌المللی فراهم آورد. واقعیت این است که تنها با پرداختن به مسئله انصاف بین‌نسلی در زمان حال است که می‌توان اطمینان یافت میراثی که برای نسل‌های آینده به جای می‌گذاریم، دست‌کم بدتر از آن چیزی که خود از گذشتگان دریافت کرده‌ایم، نخواهد بود. (Weiss, 2008: 627)

در اهداف توسعه پایدار، ارجاعات زیادی به انصاف میان‌نسلی شده است؛ برای مثال، به ایجاد دنیایی با دسترسی جهانی و برابر به آب آشامیدنی ایمن و بهداشتی، اشتراک منصفانه منافع در استفاده از منابع و ایجاد یک سیستم تجاری چندجانبه عادلانه اشاره شده است. (Spijkers, 2018: 10) انصاف بین‌نسلی نیز از دیرباز جزو مفاهیم کلیدی توسعه پایدار بوده و در پاسخ به نیازهای نسل‌های حاضر و آینده مطرح بوده است. در این مفهوم مندرج در اهداف توسعه پایدار، تأکید بر مسئولیت‌پذیری در انجام اقداماتی است که هدف کاهش اثرات منفی نابرابری‌های موجود داخلی و بین‌المللی را دنبال می‌کنند. همچنین انصاف بین‌نسلی به رفع بی‌عدالتی‌ها و نابرابری‌های تاریخی با آثار همچنان تأثیرگذار بر حقوق، نیازها و منافع نسل‌های حاضر و آینده، معطوف است. رسیدگی به این مسائل از طریق فرایندهایی مانند

40. www.lse.ac.uk/granthaminstitute/explainers/what-is-meant-by-intergenerational-climate-justice/ >2026/1/1.

حقیقت‌یابی می‌تواند از انتقال آسیب‌های بین‌نسلی به نسل‌های آینده جلوگیری کند و چرخه معیوب نابرابری‌ها را بشکند.^{۴۱} شایان ذکر است مسئولیت متفاوت دولت‌ها نظر به وضعیت اقتصادی متفاوت آن‌ها نیز، یک اصل زیست‌محیطی برآمده از اصل عام انصاف است که شرح آن گذشت.

۳-۳. دسترسی به اطلاعات

دسترسی به اطلاعات، عنصر لازم برای موفقیت در اجرای سیاست‌های اقتصاد سبز به شمار می‌آید. تضمین دسترسی به اطلاعات مرتبط که البته در گرو ترویج مشارکت فعال جوامع در فرایندهای تصمیم‌گیری و مرتبط با بحث پیش‌گفته عدالت اجتماعی است، نه تنها به شفافیت و پاسخگویی در اجرای سیاست‌های زیست‌محیطی کمک می‌کند، بلکه بنیانی اساسی برای اعتماد عمومی و اثربخشی اقدامات زیست‌محیطی نیز هست؛ چه، همه ذی‌نفعان باید به طور کامل و منصفانه در جریان تصمیمات مهم قرار گیرند و امکان نظارت و بررسی دقیق بر فرایندها و نتایج سیاست‌های اقتصادی سبز فراهم شود. بی‌تردید این امر، به تقویت شفافیت، پاسخگویی و کارایی در اجرای سیاست‌های سبز و همچنین بهبود همکاری و همبستگی بین جوامع و نهادهای تصمیم‌گیرنده کمک خواهد کرد. (Szoszkiewicz, 2023: 25)

۳-۴. حق برخورداری از محیط زیست سالم

ملاحظه شد که اقتصاد سبز به طور مستقیم با اهداف توسعه پایدار مرتبط است و این اهداف، به حفاظت از حق برخورداری از محیط زیست سالم توجه ویژه دارند. به عنوان مثال، هدف دوازدهم توسعه پایدار بر تضمین الگوهای پایدار مصرف و تولید تأکید دارد و هدف سیزدهم به اقدام فوری برای مقابله با تغییرات اقلیمی و کاهش اثرات آن اختصاص یافته است.^{۴۲} حق برخورداری از محیط زیست سالم که نماد ارزش‌های بنیادینی مانند حق حیات، حق سلامت و حق برخورداری از استانداردهای زندگی مناسب به‌شمار می‌آید، در بسیاری از اسناد حقوق بشری در سطوح منطقه‌ای و بین‌المللی شناسایی شده و ارتباط نزدیکی نیز با نیازهای زیستی نسل‌های کنونی و آینده، از جمله اصول توسعه پایدار، دارد. البته این در حالی است که برخی حقوق‌دانان، حق بر محیط زیست را هنوز مستقلاً به‌عنوان یک جزء از حقوق بین‌الملل عرفی نمی‌شناسند. (Fatemi Nejad, 2018: 218) امروزه حق بر محیط زیست، علاوه بر ارتباط با نسل اول (حق حیات) و نسل دوم (حق بر سلامتی) حقوق بشر، همزمان با رشد جمعیت، صنعتی‌شدن جوامع و فعالیت‌های مخرب انسانی، به‌عنوان یک حق همگانی و مصداقی از نسل سوم یا حقوق جمعی بشر شناخته می‌شود و این، گویای اهمیت حفاظت از محیط زیست و همکاری جهانی میان کشورها است. (HemmatZadeh, 2022: 62) جمعی بودن این حق از آن‌رو است که تصمیمات هر شخص ممکن است بر برخورداری سایرین از حق محیط زیست تأثیر منفی بگذارد و اعطای این حق به گروه‌ها یا مردم به‌جای افراد، می‌تواند محافظت و مدیریت بهتر محیط زیست و منابع طبیعی را میسر سازد. در واقع، تلاش‌های جمعی یا گروهی برای تحقق این حق حیاتی است و یک فرد به‌تنهایی نمی‌تواند کیفیت هوا و آب، باران اسیدی، پیامدهای مواد رادیواکتیو و سایر تهدیدات زیست‌محیطی را به طور جامع تنظیم کند.^{۴۳} در سال ۲۰۱۷، دادگاه بین‌المللی حقوق بشر^{۴۴} در نظر مشورتی مهم خود در خصوص حقوق بشر و محیط زیست، به طور رسمی حق داشتن یک محیط زیست سالم را به‌عنوان حقی فردی و جمعی به رسمیت شناخت و آن را میراثی جهانی برای نسل‌های حال و آینده به‌شمار آورد. دادگاه به ارتباط متقابل این حق با سایر حقوق، از جمله حق بر سلامتی، تمامیت شخصی و حق حیات، تأکید کرد و آسیب‌های بالقوه و جبران‌ناپذیر ناشی از تخریب محیط زیست را برجسته ساخت. (Inter-American Court of Human Rights, 2017: paras. 108-114) این نظر مشورتی، شناسایی و حمایت جهانی فزاینده از حق داشتن محیط زیست سالم را به‌عنوان بخشی از تعهدات حقوقی جهانی به‌خوبی آشکار می‌سازد. (Knox & Morgera, 2022: 4)

41. See: <https://unsceb.org >2026/1/1>.

42. See: <https://unric.org/en/green-economy-a-path-towards-sustainable-development-and-poverty-eradication/ >2026/1/1>.

43. See: <https://ebooks.inflibnet.ac.in/hrdp02/chapter/right-to-environment/ >2026/1/1>.

44. IACHR

بدین ترتیب، حق برخورداری از محیط زیست سالم که دسترسی همگان به محیط زیستی مناسب برای زندگی شرافتمندانه و پایدار را فراهم می‌آورد و مکملی برای دو نسل دیگر از حقوق بشر و برابری و آزادی مشتمل در آنها است، در دوره گذار به اقتصاد سبز باید مورد حفاظت قرار گیرد. (Qavamabadi & Shafiq Fard, 2016: 242) بی‌تردید کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای و اثرات تغییرات اقلیمی در سایه اقتصاد سبز نیز می‌تواند بهبود شرایط اقلیمی و محیط زیستی سالم را برای حال و آینده انسان‌ها و سایر موجودات زنده فراهم آورد. (Adamowicz, 2022:13)

۳-۵. حقوق کار و مشاغل سبز

مشاغل سبز که به دنبال اقتصاد سبز ظهور کرده‌اند، اهدافی مانند افزایش کارایی، بهبود مصرف انرژی و بهینه‌سازی استفاده از مواد خام، کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای، کمینه‌سازی آلودگی و مدیریت صحیح مواد زاید، افزایش مقاومت در برابر تغییرات اقلیمی و ارتقای سازگاری با آثار این تغییرات را دنبال می‌کنند. فعالیت‌های حوزه‌های سنتی از جمله تولید، ساخت‌وساز، فعالیت‌های مرتبط با انرژی‌های تجدیدپذیر و همچنین بخش‌های نوین سبز که به احیای محیط زیست و حفاظت از آن کمک می‌کنند در زمره این مشاغل قرار می‌گیرد. (Nedaei Toosi, & Malek Khani, 2018: 666) مراد از مشاغل سبز شغل‌هایی هستند که اثرات زیست‌محیطی فعالیت‌های اقتصادی را کاهش داده و آن‌ها را به سطحی پایدار می‌رسانند؛ بنابراین، شامل کار در بخش‌های مختلف اقتصادی مانند کشاورزی، صنعت، خدمات و مدیریت می‌شوند که حفظ یا بازسازی محیط زیست را در دستورکار دارند. البته افزون بر تأثیرات ایجابی زیست‌محیطی این مشاغل، به کاهش اثرات تغییرات اقلیمی و سازگاری با این تغییرات نیز باید اشاره داشت. به علاوه، مشاغل سبز نه تنها به‌عنوان یک راه‌حل زیست‌محیطی، بلکه به‌عنوان راه‌حلی برای چالش‌های اقتصادی و اجتماعی نیز شناخته می‌شوند. این مشاغل اساساً باید معیارهای «کار شایسته»^{۴۵} شامل دستمزد مناسب، شرایط کاری ایمن، حقوق کارگران، حمایت‌های اجتماعی و امکان گفتگوی اجتماعی را محترم شمرند و بدینسان، با توسعه مشاغل سبز، فرصت‌های واقعی برای ایجاد درآمد، کاهش بیکاری و بهبود وضعیت زندگی فراهم می‌شود. به همین سبب این مشاغل، با ترکیب اهداف زیست‌محیطی و اقتصادی، در مرکز سیاست‌گذاری بسیاری از دولت‌ها در سراسر جهان قرار گرفته‌اند. با این همه، در کشورهای در حال توسعه، زنان عمدتاً در مشاغل سبز با سطح نازل‌تر فنی و علمی حضور دارند و در مشاغل کم‌درآمدی همچون جمع‌آوری و بازیافت زباله مشغول به کار هستند. این در حالی است که، چنانکه ذیل منع تبعیض گفته شد، می‌توان به این مشاغل به‌عنوان فرصتی برای شکستن موانع جنسیتی نگریست؛ به‌ویژه آن که هنوز کلیشه‌های جنسیتی در این حوزه چندان شکل نگرفته‌اند. (ILO, 2011: 4-167)

نتیجه‌گیری

چنانکه ملاحظه شد، پیوند وثیق استانداردهای اقتصادی و حقوق بین‌الملل بشر در قامت اقتصاد سبز، هم‌افزایی گسترده این دو حوزه را ترسیم می‌کند که نه‌تنها برای دستیابی به توسعه پایدار و تحقق عدالت اجتماعی، بلکه برای رسیدن به اهداف بلندمدت اقتصادی و زیست‌محیطی نیز حیاتی به نظر می‌رسد. در مسیر توسعه اقتصاد سبز، حقوق بین‌الملل بشر، مستقیم و غیرمستقیم، بر پایداری و رشد اقتصاد سبز تأثیرگذار است و آن را در پیوند با توسعه پایدار، بهسوی استفاده بهینه و پایدار از منابع طبیعی، کاهش اثرات منفی زیست‌محیطی و ایجاد فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی جدید هدایت می‌کند. اصول حقوق بین‌الملل بشر، از جمله با تکیه بر عدالت اقلیمی، دموکراسی زیست‌محیطی، مسئولیت مشترک اما متفاوت، انصاف میان‌نسلی و بین‌نسلی، دسترسی به اطلاعات، حق برخورداری از محیط زیست سالم، حقوق کار در مشاغل سبز، ارتباطی مستقیم و عمیق را با اقتصاد سبز برقرار می‌سازد و توسعه اقتصادی پایدار را با حفظ منابع طبیعی و محیط زیست به‌نحو شایان توجهی تضمین مینماید. به دیگر سخن، حقوق بشر چهارچوبی حقوقی-اخلاقی را برای توسعه اقتصادی عادلانه و منصفانه ترسیم می‌کند که تحصیل اهداف اقتصاد سبز جز با تعهد بدان ممکن نمینماید و خروج از این چهارچوب، چیزی جز سرابی سبز را باقی نخواهد گذاشت. در جهت ارتقای هم‌افزایی اقتصاد سبز و حقوق بشر، برخی راهکارها قابل‌تأمل به نظر می‌رسند:

الف) تقویت حداکثری تدابیر حقوقی بین‌المللی در جهت حفاظت از منابع طبیعی، کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای، مبارزه با بیابان‌زایی و حفظ تنوع زیستی؛

ب) توسعه سیاست‌های سبز اقتصادی ملی و بین‌المللی بر اساس اصول حقوق بشر به‌ویژه در مسیر حمایت از حقوق انسانی، عدالت اجتماعی و بهبود کیفیت زندگی شامل ترویج استفاده پایدار از منابع طبیعی، ارتقای تجارت پایدار و افزایش دسترسی به انرژی‌های پاک و پایدار؛

ج) ترویج تحقیقات و نوآوری در اقتصاد سبز و سرمایه‌گذاری در این مسیر که به پیشرفت فناوری‌های پایدار و کاهش اثرات منفی زیست‌محیطی کمک می‌کند و نیز تشویق تبادل دانش و فناوری میان کشورها به‌منظور تسریع در انتقال تکنولوژی‌های سبز؛

د) تقویت همکاری‌های بین‌الدولی و جامعه مدنی از طریق ترویج همکاری میان دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی و اتحادیه‌های مدنی به‌منظور بهبود اجرای سیاست‌های اقتصاد سبز با حفظ حقوق بشر در سطح جهانی؛

ه) ترویج آموزش و افزایش آگاهی درباره اقتصاد سبز و حقوق بشر از طریق ارتقای برنامه‌های آموزشی و پویش‌های اطلاع‌رسانی که آگاهی در مورد تأثیرات مثبت اقتصاد سبز بر حقوق انسانی و محیط زیست را افزایش می‌بخشد. تدوین و اجرای سیاست‌گذاری‌های اقتصادی و زیست‌محیطی با هم‌آوایی حقوق بشر، نیازمند یک رویکرد جامع و یکپارچه، شامل همکاری دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی، جوامع مدنی و بخش خصوصی است و تلاش‌های بین‌المللی در قالب اسناد و توافقات مختلف، گواه آن است که اهمیت این موضوعات برای جامعه جهانی آشکار گردیده است و جامعه، کنشگرانه در مسیر تحقق اهداف توسعه پایدار و حفظ حقوق بشر در حرکت است. بی‌شک، اسناد یادشده، علاوه بر ترسیم چهارچوب حقوقی حفاظت از محیط زیست و حقوق بشر، به تقویت همکاری‌های بین‌المللی و ایجاد بستر مشترک برای تبادل دانش و تجربیات نیز کمک می‌نمایند.

بدین‌سان، اقتصاد سبز که در مسیر کمینه‌سازی اثرات منفی اقتصاد بر محیط زیست و بیشینه‌سازی رفاه عمومی است، می‌کوشد همسو با اصول و قواعد حقوق بین‌الملل بشر، تعهد خود بدان را در راستای اهداف توسعه پایدار و اقدامات جهانی علیه تغییرات اقلیمی تقویت نماید. بی‌شک، همگرایی و هم‌نوایی مؤثر حقوق بشر و اقتصاد سبز در قالب حوزه‌های مختلفی مانند عدالت اقلیمی و انصاف میان‌نسلی و بین‌نسلی، ضرورتی عملگرایانه برای پاسخ به چالش‌های پیچیده جهانی در دوران بحران اقلیمی و بی‌عدالتی‌های فزاینده است که می‌تواند نویدبخش ایجاد استانداردهای اقتصادی بین‌المللی منصفانه‌تر و پایدارتر، توسعه اقتصادی عادلانه‌تر و تحقق فزاینده نفع افراد جامعه در سایه رفاه اجتماعی و حفاظت از محیط زیست باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

References

1. Agarwal, B. (2019). *The gender and environment debate: Lessons from India*. In *Population and Environment*, Routledge, 87-124. <https://doi.org/10.2307/3178217>
2. Adamowicz, M. (2022). *Green deal, green growth and green economy as a means of support for attaining the sustainable development goals*. *Sustainability*, 14(10), 5901. <https://doi.org/10.3390/su14105901>
3. Alvani, A., & Poureizat, M. (2003). *Social justice, the foundation of sustainable development*. *Kamal Management*, 2(3) (In Persian).
4. Atkisson, A. (2013). *A fresh start for sustainable development*. *Development*, 56(1), 52-57. <https://doi.org/10.1057/dev.2013.2>
5. Babugura, A. A. (2017). *Gender equality, sustainable agricultural development, and food security*. In *Routledge Handbook of Gender and Environment*, Routledge, 357-371. <https://doi.org/10.4324/9781315886572-25>
6. Baechler, G. (1998). *Why environmental transformation causes violence: A synthesis*. *Environmental Change and Security Project Report*, 4(1), 24-44.
7. Bakota, B. (2023). *European Court of Human Rights and the European Green Deal*. *EU and Comparative Law Issues and Challenges Series (ECLIC)*, 7, 194-218. <https://doi.org/10.25234/eclic/27448>
8. Bodansky, D. (2017). *The role of the International Court of Justice in addressing climate change: Some preliminary reflections*. *Arizona State Law Journal*, 49, 1-24.
9. Bottini, G., & Guillen, M. Q. (2024). *Contribution of International Court of Justice to International Environmental law*. *International Arbitration Outlook Ur̄a Menéndez*, n. 13; at: <https://www.uria.com/en/publicaciones/8985-the-contributions-of-the-international-court-of-justice-to-international-environ> >2026/1/1.
10. Branco, M. C. (2023). *Four principles for a human rights-based approach to development without growth*. *International Journal of Green Economics*, 17(1), 20-35. <https://doi.org/10.1504/IJGE.2023.131330>
11. Borys, T. (2016). *Axiological foundations of balanced and intelligent development*. *Ekonomia i Środowisko*, 3(58), 10-23.
12. Caprotti, F., & Bailey, I. (2014). *Making sense of the green economy*. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 96(3), 195-200. <https://doi.org/10.1111/geob.12045>
13. *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (2015)*. (Costa Rica v. Nicaragua). *ICJ Reports, Judgment of 16 December*. <https://doi.org/10.1017/ajil.2018.29>
14. Chelwa, G., Hamilton, D., & Green, A. (2023). *Identity group stratification, political economy & inclusive economic rights*. *Dædalus*, 152(1), 154-167. https://doi.org/10.1162/daed_a_01973
15. Daneshvari, S., Solatin, P., & Khalilzadeh, M. (2019). *The impact of renewable energy on the green economy*. *Environmental Science and Technology*, 21(12), 165-179 (In Persian). <https://doi.org/10.22034/jest.2019.39749.4466>
16. de Vries, A., Werner, G., Wijnhuizen, E., Toom, V., Bovens, M., & Hulscher, S. (2024). *Distributing Climate Costs Fairly*. In *Justice in Climate Policy: Distributing Climate Costs Fairly*, Cham: Springer Nature Switzerland, pp. 1-13. https://doi.org/10.1007/978-3-031-59427-4_1
17. Fatemi Nejad, S. S. (2018). *World Trade Organization and international human rights law*. Tehran: Mizan Publications (In Persian).
18. *Gabcikovo-Nagymaros Project (1997)*. (Hungary/Slovakia). *ICJ Reports, Judgment of 25 September*.
19. Georgeson, L., Maslin, M., & Poessinouw, M. (2017). *The global green economy: A review of concepts, definitions, measurement methodologies and their interactions*. *Geo: Geography and Environment*, 4(1), 1-23. <https://doi.org/10.1002/geo.2.36>
20. Golzar, S. (2017). *The position of sustainable development in international investment law*. Tehran: Majd Publications (In Persian).
21. Grama, B. (2018). *The Dutch banking sector agreement on human rights: An exercise in regulation, experimentation or advocacy?* *Utrecht Law Review*, 14(2), 84-107.
22. Habibi, M., & Salimzadeh, S. (2009). *International trade law and the environment*. Asar Andisheh Publications (In Persian).
23. Habibnejad, A., & Daneshnari, D. (2021). *Environmental democracy in the case law of the European Court of Human Rights (with emphasis on the concept of environmental human rights)*. *Journal of Legal Research*, 24(94), 321-349 (In Persian). <https://doi.org/10.22034/jlr.2021.185213.1705>
24. Hickel, J., & Kallis, G. (2020). *Is green growth possible?* *New Political Economy*, 25(4), 469-486. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964>
25. Hemmatzadeh, L. (2022). *The right to a healthy environment as part of the third generation of human rights (rights of solidarity)*. *Application of Chemistry in Environment*, 13(49), 57-62 (In Persian).
26. Houssam, N., Ibrahim, D. M., Sucharita, S., El-Aasar, K. M., Esily, R. R., & Sethi, N. (2023). *Assessing the role of green economy on sustainable development in developing countries*. *Heliyon*. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e1730>
27. *Inter-American Court of Human Rights. (2017). Advisory opinion OC-23/17 (Requested by the Republic of Colombia): The environment and human rights*. Inter-American Court of Human Rights. گزارش

28. International Labour Organization (ILO). (2011). *Skills for green jobs: A global view*. Geneva: International Labour Office.
29. International Labour Organization (ILO). (2015). *Gender equality and green jobs*. Policy Brief.
30. Kendrick, A. S. (2020). *Economic policy and women's human rights: A critical political economy perspective*. *The International Journal of Human Rights*, 24, 1353-1369.
31. Knox, J. H., & Morgera, E. (2022). *Human rights and the environment: The interdependence of human rights and a healthy environment in the context of national legislation on natural resources*, Food and Agriculture Organization of the United Nations Rome.
32. Kothari, S., & Harcourt, W. (2022). *Introduction: The Violence of Development*. *Development*, 65, 120-123. <https://doi.org/10.1057/palgrave.development.1100024>
33. Khor, M. (2011). *Risks and uses of the green economy concept in the context of sustainable development, poverty and equity*, Research Paper No. 40, South Centre, Geneva.
34. Levy, B. S., & Patz, J. A. (2015). *Climate change, human rights, and social justice*. *Annals of Global Health*, 81(3), 310-322. <https://doi.org/10.1016/j.aogh.2015.08.008>
35. Liu, J., & Ruan, W. (2018). *Analysis on the Role and Effect of Inclusive Finance in the Development of Green Ecological Industry under the Background of Poverty Alleviation*. *Ekoloji Dergisi*, 106, 1013-1020.
36. Loiseau, E., Saikku, L., Antikainen, R., Droste, N., Hansjürgens, B., Pitkänen, K., & Thomsen, M. (2016). *Green economy and related concepts: An overview*. *Journal of Cleaner Production*, 139, 361-371. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.08.024>
37. Magness, P. W. (2020). *The anti-discriminatory tradition in Virginia school public choice theory*. *Public Choice*, 183, 417-441. <https://doi.org/10.1007/s11127-020-00794-6>
38. Merino-Saum, J. A., Clement, J., Wyss, R., & Baldi, M. G. (2020). *Unpacking the Green Economy concept: A quantitative analysis of 140 definitions*. *Journal of Cleaner Production*, 242, Article 118339, 1-40. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118339>
39. Moradli, M. (2018). *Interaction between the green economy and international trade law in environmental protection*. *Contemporary International Law Research*, 19, 1-11 (In Persian).
40. Nedaei Toosi, S., & Malekkhani, A. (2018). *A framework for assessing and evaluating the status of Iran's provincial regions from the perspective of the green economy concept*. *Environmental Studies*, 44(4), 661-688 (In Persian). <https://doi.org/10.22059/jes.2019.252330.1007599>
41. *Obligations of States in respect of Climate Change (2025)*. ICJ Reports, Advisory Opinion.
42. *Paris Agreement (2015)*. 15 December.
43. *Pulp Mills on the River Uruguay (2010) (Argentina v. Uruguay)*. ICJ Reports, Judgment of 20 April.
44. Pocioválišteanu, D. M., Novo-Corti, I., Aceleanu, M. I., Şerban, A. C., & Grecu, E. (2015). *Employment policies for a green economy at the European Union level*. *Sustainability*, 7(7), 9231-9250. <https://doi.org/10.3390/su7079231>
45. Ramezani Qavamabadi, R. (2015). *Green economy: A step towards achieving sustainable development in international environmental law*. *Encyclopedia of Economic Law*, 21(6) (In Persian).
46. Ramezani Qavamabadi, M. H., & Shafiq Fard, H. (2016). *Sustainable development and the right to a healthy environment: The perspective of future generations*. *World Politics*, 5(1), 241-271 (In Persian).
47. Riaz, M. H., Faqih Habibi, M., Mashhadi, P., Pour Nouri, S., & Mansour, A. (2023). *The rights and obligations of intergenerational equity in achieving sustainable development goals: Emphasis on Article 50 of the Iranian Constitution*. *Environmental Science and Technology*, 25(2), 41-53 (In Persian).
48. Raworth, K., Wykes, S., & Bass, S. (2014). *Securing social justice in green economies*. *International Institute for Environment and Development*, October; at: <https://www.iied.org/16578iied%2026/1/1>.
49. Scheper, C. (2019). *Assessing human rights impacts in global value chains: Can HRIA go beyond social audits in the apparel industry? In: Handbook of human rights impact assessment (ed. by Nora Gotman)*, Edward Elgar Publishing, 256-271.
50. Schlosberg, D., & Collins, L. B. (2014). *From environmental to climate justice: climate change and the discourse of environmental justice*. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 5(3), 359-374. <https://doi.org/10.1002/wcc.275>
51. Schutter, O. D., Petel, M., Detroux, A., & Osinski, A. (2020). *'Building back better': social justice in the green economy*. *International Journal of Public Law and Policy*, 6(4), 346-367. <https://doi.org/10.1504/IJPLAP.2020.114800>
52. Smit, L., Holly, G., McCorquodale, R., & Neely, S. (2021). *Human rights due diligence in global supply chains: Evidence of corporate practices to inform a legal standard*. *The International Journal of Human Rights*, 25(6), 945-973. <https://doi.org/10.1080/13642987.2020.1799196>
53. Spijkers, O. (2018). *Intergenerational equity and the sustainable development goals*. *Sustainability*, 10(11), 3836. <https://doi.org/10.3390/su10113836>
54. Stevis, D., & Felli, R. (2015). *Global labour unions and just transition to a green economy*. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 15(1), 29-43. <https://doi.org/10.1007/s10784-014-9266-1>

55. Szoszkiewicz, L. (2023). Business and human rights in Central and Eastern Europe: Constitutional law as a driver for the international human rights law. *Business and Human Rights Journal*, 1-17. <https://doi.org/10.1017/bhj.2023.13>
56. Tayebi, S., & Esmaili Fard, M. (2017). *Environmental diplomacy in light of international negotiations and decision-making*. Tehran: Majd Publications (In Persian).
57. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development (2015)*. A/RES/70/1, 25 September.
58. Trevisan, L. (2009). The International Court of Justice's treatment of "sustainable development" and implications for Argentina v. Uruguay. *Sustainable Development Law & Policy*, 10(1), Article 11.
59. Tavose, A., Eslahi, S., & Sotoudeh, N. Z. (2023). Evaluation of sustainable development through the impact of renewable energies on the green economy. *8th International Conference on Industry-Oriented Studies of Management, Economics, and Accounting*, Tehran, Iran (In Persian).
60. Tracey, S., & Anne, B. (2008). *Sustainable Development. Linking Economy, Society, Environment*. Paris: OECD Publishing.
61. Torki Herchegani, M. A., & Dahmardeh, N. (2018). Modeling the impacts of green tax on health expenditures using a computable general equilibrium model. *Economic Modeling*, 12(43), 79-97 (In Persian).
62. Van Ho, T., & Terwindt, C. (2019). Assessing the duty of care for social auditors. *European Review of Private Law*, 379-402. <https://doi.org/10.54648/erpl2019020>
63. Weiss, E. B. (2008). Climate change, intergenerational equity, and international law. *Vermont Journal of Environmental Law*, 9(3), 615-627. https://doi.org/10.1163/9789004633544_021
64. Yang, Y., Liu, D., Zhang, L., & Yin, Y. (2021). Social trust and green technology innovation: Evidence from listed firms in China. *Sustainability*, 13(9), 4828. <https://doi.org/10.3390/su13094828>
65. Yarahmadi, H., & Bohloli, A. (2015). The effects of green accounting in the society. *Journal of Finance and Accounting*, 3(5), 140. (In Persian). <https://doi.org/10.11648/j.jfa.20150305.15>
66. <https://commission.europa.eu>
67. <https://ec.europa.eu>
68. www.lse.ac.uk
69. <https://unric.org>
70. <https://www.webuildgroup.com>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی